

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVII. évfolyam.

Május—Június.

3. füzet.

A dési komplanáció létrejötte és hatása.¹

Irta: Gál Miklós.

János Zsigmond uralkodása alatt az 1568. tordai országgyűlésen az unitárius vallás törvényesítetett. Magával a fejedelemmel Erdély nagy része e hitre tért. Alapja szilárd volt. S ez kellett is, hogy annyi erős küzdelmet megbírjon.

A visszahatás mindjárt a szabadelvű fejedelem halála után bekövetkezett. A trónra ketten tartottak igényt: az unitárius Békés Gáspár és a katolikus Báthori István. A szerencse az utóbbinak kedvezett, Báthori trónra léptével megkezdődött az unitáriusok üldözése.

Nehéz idők következtek.

Ehez járult még egy új tan terjedése Erdélyben, melyet igen szerettek az unitáriusokéval összezavarni. A szombatosoké. Ez összezavarás hosszú időn át egyik keserű forrása volt az unitáriusok méltatlan zaklatásának. Követői Székelyföldön hamar és sűrűn akadtak. Mint be nem fogadott vallást törvényből üldözték. Már az 1595-iki április 16-ra hirdetett fehérvári országgyűlés intézkedik a szombatoság terjedése ellen.² Üldözésükkel Mindszenti Benedek udvarhelyszéki kapitány bizatik meg. 1600-ban Mihály vajda, majd 1607-ben Rákóczy Zsigmond rendeli el újra a szombatosok üldözését és vagyonaik elfoglalását.³

E határozatok úgy látszik nem sokat ártottak a szombatosoknak. A Báthory Gábor alatt tartott 1610-iki beszterczei országgyűlés

¹ Folyóiratunk IX. kötetében Szilágyi Sándor a dési komplanációt szöveg szerint kiadta ugyan, de a hozzá írt rövid ismertetés véleményünk szerint nem teszi feleslegessé ez értekezés közlését, mely figyelemreméltó tanulmány eredménye s melynek írója — fájdalom — a hozzáfűzött reményeket oly korán sirba vitte

² Szilágyi S. Erdélyi országgy. Emlékek III. 348. I.

³ U. o. V. 401. I.

újból rendelkezik a szombatosok ügyében. „Vagynak sokan az országban, kik zsidó hitet és zsidó ritusokat követvén, isten ellen káromlásokat szólnak. Tetszett azért országot, hogy efféle religion valókat, az jövendő gyűlésre citáltassa Felséged, holott, ha ad meliorem mentem nem redeálnak, törvény szerint büntetessenek. Interim az papok, kik káromlásokat szóllottanak, tisztességes custodia alatt tartassanak“.¹ Hogy e végzés végrehajtatott volna, biztosra tudni nem lehet. Nyolc év múlva Bethlen Gábor már újra szükségesnek látja intézkedni a szombatosok ellen. Felszólítja az országgyűlést, hogy ne tőrjék büntetlenül „kik publice avagy privatum akar tanítók s akar egyéb rendek az recepta religiokon kívül sectákban találtatnak.“ Az országgyűlés el is határozza, hogy azon szombatosokat, kik a jövő karácsonyig, valamely befogadott vallásra nem térnek, a törvény egész szigorával sujsák.²

Mivel azonban a fejedelem úgy találta, hogy a szombatosok leginkább az unitárius községekben terjedtek, a dolog tisztázására felhívja Radeczki Bálint akkori unitár. püspököt zsinat tartásra. E zsinatot a püspök össze is hívja, még ez év (1618) nov. 11-re Erdő-Szt.-Györgyre.³

E gyűlésen megemlítendő jogtalanság volt már az is, hogy unitár. püspök helyett Dajka Keserű János ref. püspök elnökölt. A zsinat kizárta a szombatosokat a maga kebeléből, „a helyett, hogy megférítésöket csak meg is próbálta volna, ami ennek következtében a ref. püspök kezébe esett“. Dajka Keserű János erre támaszkodva, bejárta Háromszéket s katonai erőhatalommal „hol csak a szombatosagra bármiből is következtethetett, a templomokat, iskolákat stb. elszedte.“ Így vesztettek el az unitáriusok mintegy 62 eklézsiát.⁴

Hiszen könnyű volt a Krisztus nem imádása miatt az unitáriusokra is reá vonni a szombatoságot. Csak egy kis rossz akarat kell hozzá. A ref. püspök eljárását végre az ország rendei is meg-sokalták. 1622-iki besztercei gyűlésen kimondották, „hogy veszítsék ugyan a szombatosok a személyöket illető vagyonukat s fejöket megválthatólag, de mindezt a törvény rendes útján“.

¹ Erdélyi országgy. Emlékek VI. 170. 1

² U. o. VII. 488. 1.

³ Ferencz J. Unitár. Kis Tükör. 49. 1.

⁴ Ferencz J. i. m. 51. 1.

Az unitáriusokra nézve ilyen előzmények után lépett 1630 december 2-án trónra I. Rákóczi György.¹

Rákóczit egész uralkodása alatt egy nagy terv foglalkoztatta. A dinasztia alapítás. Ennek élt. Ezért fölládozott mindent. Nem sajnált fáradságot. Nem riadt vissza az eszközöktől. Kemény János azt mondja önéletírátában, hogy a fejedelem Kassával, cimtelen kancellárjával, ki szintén családot igyekezett alapítani, a törvény-cikkeket, ítéleteket oly ruganyosan fogalmaztatá, hogy ha per merült fel, a kérdéses jószág egy része, Kassainak mint közbenjárónak, a nagyobb része a fiskusnak jutott; s viszont azt állítja, hogy nejen s kisebb fián kívül az egész ország reverzálisok Damokleszi kardja alá jutott.²

Uralkodása elején trónja megszilárdításával volt elfoglalva. A Bethlen név varázsát nehezen tudta megtörni. De számító volt s erősen következetes. Föltett szándékától el nem állott. Haladott kitűzött célja felé. Ahogy trónján annyira megerősödött, azonnal az ország belügyei kezdették foglalkoztatni.

Ő is először a szombatosok ügyét vette elő. Az erdélyi orthodox (református) státus már 1631-ben szuplikációt adott a fejedelemhez, mely szerint „nagy szűbeli fájdalommal halljuk naponként és látjuk is a Sabbataria Sectának újabban való propagaltatását, mely ugyan fene módjára az egész Udvarhelyszéket inficiálja. Ennek praecipuus promotora és fautora Simon Pécsi uram“, ki Szent-Erzsébeten iskolát is alapított, ott tanított s „annyira forgolódott annak promotealásában, hogy az mint bizonyosan becsületes uraink és atyámfiaitól értettük, immáron is egy néhányan környülmételkedtenek közülük, mely miatt némelyik meg is holt“.

Kérik a fejedelmet, hogy terjedésök elé vessen gátot.³ E beadványra az 1635. évi I. t.-cikk kimondja, hogy „tartassanak meg ezekre nézve 1618. és 1622. esztendőkbén írt ártikulusok in omnibus punctis, clausulis et articulis hoc addito, hogy az akik ez jövendő karácson napjáig az 1618. esztendőbéli articulusban specificált mód szerént nem convertáltatnak, az olyanok ellen a fiscus az 1622. esztendőbéli articulus szerint procedáljon. A meg-

¹ Kövály L. Erdély tört. 10. l. Ez évben harmadik fejedelem a nagy Bethlen után. Előtte voltak Brandemburgi Kata, Bethlen István, kivel Rákóczinak a trónért nehéz küzdelmei voltak.

² Kemény J. önéletirat II. 46.

³ Ker. Magv. XVII. 107.

nevezett napig ellenök sem egy, sem más valláson való püspök nem inquiraltathat; azután a ki nem convertált, az director citálja. *A discussiokor légyen jelen a kolozsvári unitárius püspök is valahány papokkal. az mind illendő léssen pro informatione, ha egyez-e vélek az vallásban avagy nem*.¹

A fejedelem és Bethlen István közti viszály azonban az ügy tovább fejlődését újból feltartotta. Most is és előbb is sokat köszönhettek azonban a szombatosok annak, hogy Péchi Simon védelme alatt állottak s főleg annak, hogy üldöztetésök esetén az unitáriusok védelme alá vonták magukat²

Rákóczinak a Bethlennel való viszály befejezése után volt gondja arra, hogy a szombatosok ügye ismét előkerüljön. S erősen hihető, hogy őt nem csupán vallásos tekintetek vezették ebben. A háttér politikai ok volt. Ifjabb Székely Mózással, ki akkor a portán volt s a kívül Rákóczinak szintén sok baja akadt, épen trónja megszilárdítása miatt, sokan kibujdostak s legtöbbszörre szombatosok és unitáriusok. A fejedelem hallott róla, hogy pecsétes leveleket küldözgettek utána s erős gyanuja volt, hogy pénzzel is segítik.³ Gyanuját táplálták a portán levő követei. Egyik legmeghittebb embere még 1635 szept. 14-éről írja neki, hogy Székely Mózesnek „vannak még üzőji Erdélyben, kiváltképen Péchi Simon ugyan csuda volna, ha nem részes benne”.⁴ Nagyon is hihető, hogy a szombatoság megsemmisítésénél Székely Mózes erejét is megtörni vélte, kitől még mindig volt oka tartani. (Különben is a portának politikája volt egy „rezerva” fejedelmet kéznél tartani.) A szombatosok után pedig a viszonyokból kifolyólag olyan könnyen következhetek az unitáriusok. A dolgokat akarattal könnyen össze lehetett zavarni. Rákóczi a szombatoság címe alatt az unitáriusok erejét is meg akarta törni, kiknek befolyása még mindég számottevő volt.

A nyilvános beleavatkozás azonban az unitáriusok óvatossága miatt nem könnyen ment. Végre is erre az egymásközi viszály adott okot. Az 1632. szept. 2-iki zsinat ugyanis kimondotta azt a

¹ Erdélyi Országgy. Emlék. IX. 415.

² Szilágyi S. Erd. orsz. tört. II. 217.

³ Szilágyi S. Erd. orsz. tört. X. 16.

⁴ Erd. orszgy. Eml. IX. 193.

határozatot, hogy jövõre csakis magyar nemzetbeli püspököt választanak, okulva az eddigiekén.¹

E határozat a kolozsvári szász eklézsiát kedvetlenül érintette, mivel saját papjaikat most elzárva látták a legfõbb egyházi méltóságtól. A magyar unitáriusok azonban nem engedtek. Hasztalan kísérelte meg Radeczki elhunytával a szász eklézsia egyik papja Ráv-Szõrös Mátyás a püspökséget megnyerni, mert arra 1632-ben Csanádi Pál, majd ennek halálával 1636-ban a tordosi papot, Beke Dánielt választották meg.²

Ez a dolog Szõrös Mátyást nagyon bántotta. Szász hívei között a végzés ellen izgatni kezdett, sõt a lengyel unitáriusokat is megnyerte a maga részére.³ A legvégsõ eszközökhöz nyúlt. Panaszt emelt a fejedelem elõtt újítással vádolva a Bekéhez ragaszkodó unitáriusokat.

Az unitáriusok hitcikkeit az 1579-iki országgyûlés állapította meg, illetve korlátozta a „consensus ministrorum“ alapján.⁴ Ez az unitáriusok hitelveit szigoruan körülírta. Megállapította a határt, meddig mehetnek. Ezt az alapot már Dávid Ferencz sem fogadta el. Meggyõzõdésével ellenkezett. Az utána következõk között is akadt újító, nem egy. De ha az újítás törvényes formák határain belül történt, megtámadni nem lehetett. Nagyon sokan voltak s talán éppen a nagyobb rész, kik a Krisztus istenségét nem fogadták el, ezzel pedig a consensus ministrorum már meg volt sértve, sõt késõbb ez az újítás annyira általánossá vált, hogy ha valaki a törvényes alaphoz ragaszkodott, az mondták újítónak.⁵

A fejedelem elõtt különben nem ez volt a fõ. Megkapta Szõrös Mátyás feljelentésében az okot a beavatkozásra. Neki ez kellett. Épen jókor jött, mikor a szombatosok ügye is felszinen volt. Meghagyta azonnal a püspöknek, hogy zsinatot tartson s a hitcikkeket terjessze az 1638 ápr. 23—máj. 10-iki Fehérvárra egybehívott országgyûlés elé. A püspök a zsinatot 1637-iki jul. 29-ére

¹ E határozat kimondására fõleg az adott okot, hogy az unitáriusok sajnosan tapasztalták, hogy az erdõszentgyörgyi zsinat szerencsétlen kimene-
telére nem csekély befolyással volt az a körülmény, hogy Radeczki Bálint, kit
1616-ban választottak volt püspökké, magyarul nem tudott s így a félrevezetett
nép megtérítésére semmit sem tehetett.

² Ferencz J. Unitár. Kis Tükör 53., 54. l.

³ Erd. orsz. gy. Eml. X. 17. l.

⁴ L. Keresztény Magv. IX. 155. l. v. ö. Erd. orsz. Eml. IV, 216—217. l.

⁵ L. Erd. orsz. gy. Eml. 17. l. 2 jegyzet.

Tordára egybe is hívta, melyen elhatározták, hogy Enyedi György püspök művét (Explicationes Locorum stb.) melyben az unitáriusok hitcikkei alaposan ki vannak fejtve, terjesszék az országgyűlés elé.¹

A szombatosok ügyét azonban érdemlegesen nem lehetett addig tárgyalni, míg a fő kérdés, a konfesszió kérdése nem dőlt el. E konfessziót az unitáriusok püspöke beadta. A fejedelem azonban még most is tovább ment. Mivel az országgyűlésnek sok tárgya volt és ő e vallási ügyet részletesen akarta tárgyaltatni, a dolgot úgy intézte, hogy a két ügy halasztassék későbbre, mert úgy mond, hogy ez a konfesszió megegyez-e azon alapelvekkel, melyeket az 1579-iki országgyűlés mint az unitárius vallás alapelveit elfogadott, annak vitatásába most nem bocsátkozhatnak, hanem egy, a bevett vallások tagjaiból álló 17 tagú bizottságot választottak, mely ez évi július 1-én Désen jöjjön össze s ott az unitár felekezet mindkét töredékének főbb képviselőit hallgassák ki s a kontroverziát igazítsák el.² Az országgyűlés ugyancsak ezt a bizottságot utasította, hogy a szombatosok ügyét tárgyalja le, sőt végítéletet hozzon.

Az 1638 ápr. 23—május 16-ig tartó fehérvári gyűlésnek van még néhány az unitáriusokat nagyon érdeklő határozata, mit nem hagyhatok el lítés nélkül. Kolozsvár még mindig, a nehéz idők ellenére is, javarészből unitárius volt. A városi hivatalokba más mint unitárius be nem juthatott. Az unitáriusok mostani nehéz helyzete előtt a reformátusok elérkezettnek látták az időt e jogot megcsorbítani. Követelték, hogy ez ügyben határozzanak a rendek. Az unitáriusok is jobbnak látták engedni, nehogy a dolog elmérgesedjék. Így jött létre az az egyezkedés,³ mely szerint „huszonöt orthodoxa religion levő embereket beveszünk a száz emberek közibe.“ „Mindenkor az alsó tanácsban, n. m. az polgári tisztre három orthodoxa religion levő atyánkfiait beválasztjuk.“ „Az ortho-

¹ E zsinatot később áttették Kolozsvárra, melyen az előbbi határozatot oda módosították, hogy azon közegyetértéssel készített hitvallást (Consensus Ministrorum etc) terjesszék az ország. elé, melyet az 1579. júl. 2-án Kolozsvárt tartott zsinaton Báthori Kristóf fejedelem korában kinyomatott könyvekből irtak ki. (L. erre vonatkozóan Jakab Elek, Kolozsvár Tört 2 k. 645. l v. ö. Zsilinszky M. „Magyar ország. vallásügyi tárgyalásai“ c. munkáját és Ker. Magv. IX. 155 l.

² Erd. ország. Eml. X. 18. 168. l.

³ Ker. Magv. IX. 152, 153, 154. l.

doxa religion levő atyánkfiai közül is, az bíróválasztást megengedjük és in perpetuum usurpaljuk.“ E hitlevelet a városiak május 10-én állították ki és a fejedelem Rákóczi 13-án erősítette meg.¹

Az unitáriusokra nézve második nevezetes és szomorú határozata e gyűlésnek, könyveik egy része elkobzásának elrendelése.² S csakugyan máj. 23-án Kolozsvárt mintegy 33 munkát (kéziratot és nyomtatványt) koboztak el.

Mivel az országgyűlés, elrendelte volt a szombatosok ügyében a tanukihallgatást és vallatást is, megkezdették. Május 26-án Kolozsvárt, 28-án Marosvásárhelyt s ez időtájt székelyföld kisebb-nagyobb helyiségeiben is.³

Elérkezett július 1. A „dési terminus“ ideje. A gyűlés hivatalos irataiban „conventus“ nevet használt. Úgy tekintették ezt, mint az országgyűlés folytatását, hiszen annak legtekintélyesebb, legbefolyásosabb tagjai jelen voltak.

Az unitáriusok ez év jun. 16-án Ádámoson tartottak zsinatot⁴ hol a terminusra megválasztották a követeket s megbízták ezeket, hogy a májusi gyűlésre szerkesztett konfessziót nyújtsák be itt is.⁵ Első nap volt a gyülekezés. A kis város megtelt közönséggel. Megjelent a fejedelem tanácsosaival, táblabíráival s több főispánnal; megjelentek a fejevári országgyűlés által kiküldött rendek s biztosok, a hitújítással vádolt magyar unitáriusok képviselői Beke Dániel püspökkel, valamint a vádlókként szereplő szász és lengyel unitáriusok képviselői.⁶ Megjelentek a szombatosok, jöttek tömegesen, voltak „egynehány százan, ha nem ezeren“.⁷

Július 2-án beküldötte a fejedelem a tárgyalás rendjét, melyben megjelöli, hogy először az unitáriusok versengése tárgyalassék le, azután az istenkáromlók és zsidózók pere láttassék el.

Az első érdemleges gyűlés a következő napon jul. 3-án volt. A gyűlés elnöke Haller István, felhívta a feleket vitatkozásra. A

¹ L. Erd. orszgy. Eml. X. 155. l.

² L. e könyvek felsorolt jegyzékét Erd. orszgy. Eml. 165—167. l

³ Erd. Tört. Adatok IV. 215 l. E vallomások egy része közölve van Ker. Magv. XVII. 43. l.

⁴ Erd. orszgy. Eml. 24. l.

⁵ E hitvallás magyar fordítását l Zsilinszky Mihály a Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai c. munkájában II. köt. 426. l. v. ö. Ker. Magv. IX. 155. Az úgynevezett consensus ministrorum.

⁶ Dr. Kohn S. A szombatosok 218.

⁷ Szilárdi, Sirmalmas magyar Krónika (Pest, 1853.) 133. l.

vádló Ráv-Szörös-Mátyás, ő szólott először. Vádolja Bekét és a hozzácsatlakozott unitáriusokat, hogy újítók, mert nem tartják meg a János Zsigmond idejében bevett régi vallást.¹ Beadják mindketten konfessziójukat s azokat fel is olvassák. A vádló tagadja, hogy a beadott hitvallás egyeznék a régivel, mely Krisztus imádását és hivesét tiltja, elhallgatja, vagy káromolja. A vád súlyos volt. Az unitáriusok közt nagy ingerültséget keltett. Ülés elhatározta, hogy e konvent hatásköre a büntetés kimondására is terjedjen ki. Bizottságot neveznek meg a vallatások rendezésére s midőn a gyűlés 4-én újból megnyílt, mindenik védte álláspontját. Az unitárius főurak nevében Tholdalagi János kijelenti, hogy ők „imádják s istennek ismerik el Krisztust, a püspök is ugyanezt jelenté ki, azzal indokolva, hogy az Atya átadta hatalmát a Fiúnak“.²

Jul. 5-én és 6-án nem volt gyűlés. Igyekeztek a két fél hitvallását egyeztetni, de sikertelenül. Végre is 7-én a püspököt a fejedelem „lehurrogta“ makacsságáért s engednie kellett.³ Hosszas és keserű vita után, tehát az unitáriusok elfogadták leglényegesebb hitágazataiban a fejedelem és többség tetszésével megegyezőleg az 1579-ik hitvallást. A fejedelem, egybegyűlt országnagyok, a püspök, főemberek s más perbefogottak aláírták az ugynevezett: Complatio Deesiensis“-t.⁴

Ezzel az unitáriusok ügyét látszólag befejezték. Legalább is ami a hittani kérdéseket illeti. Következett a szombatosok ügye. A gyűlés, törvényszékké alakult, mely már a következő napon jul. 8-án, a megidézett vádlottak pereit kezdte tárgyalni.⁵ Rengeteg sokan voltak vád alatt. Báthori István óta ilyen tömeges perbefogások nem voltak. A tárgyalás azonban gyorsan ment. A vád a tömegre nézve egyforma volt, a felelet mindenkinek meg volt engedve „s megbizonyosodván a direktornak actioja mindnyájan fejek, vagy jószágok elvesztésén maradtak vala“.⁶ Az ítélet kihirdetése után az elítélteket a kamaraházzal szemben levő templomba.

¹ Erd. orszgy. Eml. X. 24.

² Jakab E., Kolozsvár Tört. 2. k. 646. l.

³ Erd. orszgy. Eml. XI. 25. l.

⁴ Szövegét l. Ker. Magv. IX, 157 - 160. l.

⁵ Erre vonatkozólag l. Haller Gábor szemtanú naplóját (Erd. Tört. Adatok IV. 50 l.), ki 7-ig a fehérvári országgyűlés által kiküldött rendeokről szól, 8-án túl pedig törvényszékről, melybe a bírókat Rákóczi küldötte ki.

⁶ Erd. orsz. gy. kml. X. 26.

zárták, honnan százanként, százötvenként különböző várakba szállították,¹ úgy, hogy Várad, Székelyhíd, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosújvár, Kővár várai alig tudták befogadni „s vasakat is alig tudtak kovácsolni“ számukra.²

A szombatosok ügyének tárgyalása mutatta meg a valódi okot, hogy mi lebeghetett Rákóczinak szemei előtt, mikor ezek és az unitáriusok vallási ügyének tárgyalását úgy készítette elő, mint azt fennebb láttuk. Ez a törvényszék ugyanis különbséget tett zsidózók és istenkáromlók között. Zsidózók a tulajdonképpeni szombatosok voltak. Akik „megvetőleg“ nyilatkoztak Jézusról, azokra, mint káromlókra olvasták rá az ítéletet, de azért az unitáriust, ha nem fogadta el Jézus istenségét, bár nem is gyakorolt zsidó vallásos szokásokat, zsidózónak tekintették; s a szombatos, ki a zsidó vallást gyakorolta, bár egy szót sem szőtt Jézus ellen, istenkáromlónak nevezték³

Igy zavarták össze e két fél vallásos ügyét. Maga Rákóczi közvetlen a dési terminus előtt azt írja, hogy azokat az unitáriusokat, kik Jézust imádni nem akarták, „csak arra a témára fogják most venni, mint a zsidózókat.⁴ Ilyen szándék mellett és ilyen összezavarással aztán maga a törvényszék sem volt tisztában akárhány esetben, hogy a vádlott tényleg zsidózó-e, vagy unitárius? Annyi bizonyos, hogy e két ügynek egy ítélő testület elé hozatala az unitáriusokra nézve baljóslatú volt. Az ügyben Rákóczi tervei voltak a mozgató erők. S talán nem is lehet kérdés tárgya, hogy vajjon az igazság keresése helyes úton történt-e? a büntetésnek megvan-e a jogalapja és igazságosan méretett-e ki? Az a számtalan sok jogtalanság, miket elszenvedni voltak kénytelenek ekkor az unitáriusok, mint a papságnak püspökökkel együtt lakhelyükről más városba rendelése, tetszés szerint összeállított, más vallású papok és világiak ítélőszéke elé állítása, csaknem egy százados

Szalárdi i. m. 134 l. v. ö. Haller i. h. 50. l.

² Az ítélet legerősebben sújtotta Péchi Simont, a szombatosok legnagyobb emberét. Az ő ügyére vonatkozó adatokat dr. Kohn i. m. 224, 225, 226 l., továbbá Ferenc J. Kis Tükör 57 l. Erd. orsz. gy. Em. okmánytár 182 s köv. lapjait.

³ L. erre vonatkozóan a fölvilágosító adatokat dr. Kohn i. m. 219 l. és a jegyzeteket. Még a nagy unitár. írók (milyenek Dávid F., Sommer J. Válaszuti Gy. stb.) könyveit is, mint szombatos könyveket kobozták el. L. Erd. orsz. gy. Eml. X. 166 l. i. h. 2. j.

⁴ Ker. Magv. IX. 155 l.

vallásos könyveiknek kérdés alá vétele, elkobzása, megcsonkítása, s elégetése, világosan arra mutat, hogy ez eljárás a zsidók kiirtása bevallott és elért célja mellett az unitáriusokra szabadabb hittani elveikért és tanaikért, irányzott halálos csapás akart lenni. A Báthori Kristóf fejedelem alatti eretnek üldözés és hit-irtás rémes tragédiáját most másodszor élték át az unitáriusok. Megmaradásukat csakis belső hiterejüknek köszönhatték.

Jogosan állithatjuk, Rákóczit erre a lépésre nagy célja, a dinasztia alapítás indíthatta. Az ítéletek alapján családját gazdaggá és hatalmassá akarta tenni. Sikerült is. Uralkodása súlypontját erre és vallása érdekeinek megerősítésére fektette. Az általános vallásszabadságért nem lelkesült. A vallásegyenlőség elvét csak e méletben ismerte el, de tettei annak ellentmondanak. A jezsuitákat Kolozsvárra nem bocsájtotta be, a r. katolikus papoknak istentiszteletre jogot nem adott.¹ Az unitáriusokat a dési egyezés létrehozásával erejükben megtörte, befolyásukat saját hitfeleivel megosztotta.

Az unitáriusok napja leáldozott. A mit sem a Báthoriak, sem Básta nem tudtak kivinni, azt Rákóczi erélye és politikája végrehajtotta. Az unitáriusok megszűntek ránézve politikailag félelmes tényezők lenni. Célja ennek elérése volt. Mert mindaddig, míg attól félhetett, hogy ifj. Székely Mózes, kit a porta magánál tartott, visszatérve Erdélybe trónkövetelési jogával, az unitáriusoknál segítségre találhat, mindaddig egész működése nem terjedhetett tovább, mint hogy magát az eshetőség ellen oltalmazza. Ez terveiben gálolta. Meg akarta törni. A „dési komplanációban“ sikerült. Az unitáriusoktól oka többé tartani nem volt.

II.

A dési komplanációban foglalt határozatok között, mik az unitáriusokat legérzékenyebben sújtották és a mik fejlődésükben leghosszabb ideig megbénították, a reájuk erőszakolt hittani tételek voltak. A szombatos üldözések ürügye alatt reájuk mért keserű csapások jó ideig nem ismétlődtek. Politikailag más irányban volt lekötve Erdély és fejedelmeinek figyelme. Az unitáriusok belügyeivel törődni idejük nem maradt. Egészen Erdély külön fejedelemsége megszűnéséig békében voltak. Azután, hogy mennyi

¹ Jakab E. i. m. 656 l.

üldöztetést szenvedtek, szól az egyháztörténelem. Erejökben Rákóczi megtörte. Ellentállani nem igen birtak. Kitartással biztak és várták a jobb jövőt.

Mint említettem is, a komplanáció hittani tételeivel volt nagyobb befolyással az unitárizmus jövőjére. Dávid Ferencnek még mindig ható szabadabb szellemét ezek korlátozták. Legtovább kiterjedő erővel birtak és az unitárizmussal leginkább ellenkező tételek voltak: a Krisztus isteni tisztelettel imádása és segítségül hívása; a gyermekeknek Atya Fiú és Szt. Lélek nevében való keresztelése; és könyveik szabad kinyomatásának eltiltása. Legérzékenyebben az utóbbi hatott.

A komplanációban elrendelt káté, hogy akkor mindjárt megjelent-e, biztosra tudni nem lehet. 1640 körül megjelent egy kézirati káté: „A keresztény vallásról a szt. írás rendje szerint való tudakozódás“. Ebben már a kompl.-nak megfelelően tárgyalja Krisztus istenségét.¹

„Vajjon a Christus nem Isten-é?“

„Ígen is Isten, de nem magától való Felséges. Isten, mert annak, ki az Atya, Fia. (Luk. I. 35) A következő kérdésben aztán azt magyarázza meg bővebben, még pedig az Istenfiúságnak az Istenhez való hasonlósága által. Külömbiséget tesz az Atya és fiú istensége között.“

Az 1643-ban megjelent Derzsi L. Máté könyve: „Az Istennek igaz ismeretére és az ő szentséges tiszteletére igazoló rövid tudomány“ ugyancsak tárgyalja a Krisztus istenségét.² E század vége felé az unitáriusok új kátét akarnak kiadni. Készítenek kettőt. Egyiket Koncz Boldizsár, a püspök, másikat Dimény Pál. Ez utóbbi Kátéjának címe: „Catechesis seu brevis institutio de religione christianae secundum unitarios“ (1685–1700 között). Kátéjában Krisztus istenségén és ilyen alakban imádásán kívül figyelmet érdemel, hogy szerinte a hit alapja az ó és új testamentum egyenlő

¹ Itt különben meg kívánom jegyezni, hogy e korban s előbb is az unitáriusok Krisztust összezavarólag akárhányszor emlegetik Istennek. A Báthori Kristóf-féle kényyszer nyomainak lehet ezt tulajdonítani. Úgy látszik még a bátrabbak sem tartották célszerűnek általános érvényüvé emelni Dávid Ferenc tanait. (L. Kosa J. 1636-ban megjelent „A sok egymással ellenkező értelmek között, mint kell az együgyü embernek felkeresni az igazságot. Abrudi Gy. nyomán.“

² Kézirat.

mértékben. A szövetségben Jézus Krisztus által lehet üdvezülni. A szövetséget Isten szerezte, Krisztus pecsételte meg. S a mi legnevezetesebb és más kátékban teljesen hiányzik, az, hogy szerinte a szent lélek ellen is lehet vétetni, melynek bocsánata nincs. Értékesebb volt a Koncz B. Káté a. Először latinul jelent meg „Catechesis in usu unitariorum Transsylvaniae etc“. Magyarul is megjelent. Több kiadást ért. Utóljára 1854-ben jelent meg „Catechesis, azaz keresztényen vallásra való tanítás“.

Még a legutolsó kiadás is, a Krisztus istenségéről így tanít: „Hát a Krisztust nem vallod-e Istennek?“

Igenis vallom, mert a Szentírás mind isteni nevezetet, mind isteni hatalmat, bölcsességet, méltóságot és cselekedeteket tulajdonít neki.“¹

„Az Atyának egy nevezete megáll, noha a Krisztus is Isten“²
 „A Krisztus olyan Isten, ki mindeneket az Atyától vett.“³ (v. ö. ezeket az 1640 körül kiadott káté magyarázataival a Krisztusról.)
 A Koncz Boldizsár kátéjának egyik sajátos tétele volt még a testi feltámadás tétele.⁴ Az 1845-ben megjelent „Keresztényi hitről való vallástétel“ c. néhány oldalas konfesszióban (melyből a régi diákokat kikérdezték) ugyancsak határozottan áll a Jézus imádása és segítségül hívása. (L. i. h. 6. l.)

Ez idézett kátékon és helyeken kívül a dési komplanáció által az unitáriusokra erőszakolt tételek minden konfesszióban benne vannak. Azoktól szabadulni nem tudtak. S hogy csaknem a köztudatba (unitarius) is átment, igazolja, hogy e tétel mellett szót is emeltek. Mikor ugyanis öreg Daniel István 80 esztendő korában kilépett az unitárius vallásból és ellenök támadást irt, erre vonatkozó feleletében Kozma Mihály így nyilatkozik a többek között⁵ éppen a komplanáció idézése után: „Ezekből látszik, hogy az ország nem volt a Daniel István értelmében, hogy nem lehetne igaz Istennek mondani azt, ki nem öröktől fogván való Isten. Nem

¹ Koncz B. i. Kátéja (1854) 23. l.

² u. o. 24 l.

³ u. o. 26 l.

⁴ Ez azonban könyve utolsó kiadásában már nincs benne.

⁵ Kézirat; címe: Útmutató, melyben egy 80 esztendősen proféta t. i. Daniel István neve alatt készült örök életre vezető egyenes útnak veszedelemre vezető szövevényes Labyrinthusa és hibás fogvatkozásokkal teljes egyenetlensége, világ eleibe vettetik. (1766)

öröktől fogván való Istenség és az igaz Istenség nem ellen:eznek egymással: és midőn az unitáriusok Kisztust imádják és segítségül hívják, nem hibások.“ Más helyen ismét, mikor a vén próféta „patvarkodik az unitáriusok ellen“, azt mondván róluk, hogy Krisztust *puszta embernek* hiszik, tiltakozik és azt mondja, hogy a Jézus „kinek mindenek *lábai alá* vettetnek; nem csak Isten, sőt ugyan igaz Isten, akinek igaz és *valóságos hatalom* adatott mennyen és földön, ezt imádják az Istennek minden angyalai, *ezt mi is imádjuk és segítségül hívjuk*“. Így nyilatkozik egy pap. Ez mutatja, hogy az előbb reáerőszerelt tételek általánosakká váltak az unitáriusoknál is. Erősen útjában állott ez az egyes tanok tiszta kifejlődésének. Hiszen ha egyesek gondoltak is erre, a helyzet, a körülmények és az óvatosság mást parancsoltak.

Már szabadabb és merészebb a Szentábrahámi könyve „Summa universae theologiae Christianae secundum unitarios“, melyben Krisztus istensége olyan értelemben, mint fennebb is láttuk, nincs említve. „Krisztus Istentől küldött próféta volt s az ő tanítása isteni.“¹ „A Krisztus Istensége mindeneken, sőt az angyalokon is felül áll, úgy, hogy csak az Atya van kivéve; az Úr Krisztus pedig alá van vetve az Atyának s az Atya kiváltsági jogai a Krisztuséi előtt és fölött állanak“.² Láthatni, hogy Szentábrahámi is milyen óvatosan szólt erről a részről. Krisztus szerinte is közbenjáró. Említést érdemel, hogy Szentábraháminál is határozottan áll a Krisztus születésének és feltámadásának csodás szupranaturalisztikus hite.³

Utóbbi időkben, különösen a múlt száz közepe után, mindjobban kezdett kialakulni és pedig az unitárius szabad gondolkodásnak megfelelően ezen tételekről szóló felfogás. A dési komplanáció ma már elvesztette hatályát. Ma már előttünk Jézus „a legmagasabb erkölcsi példánykép“,⁴ ki ember volt, ki a mi testvérünk, barátunk marad mindörökké, kinek példáját követni s arra törekedni, hogy hozzá hasonlóak legyünk, életünk legnemesebb feladata kell, hogy legyen. Krisztus isteni nevezetéről mai Káténk így szól: „Jézus isteni nevezetén értjük az ő *méltóságát* és minden emberek

¹ Szentábrahámi könyve Derzsi fordításában 92 l.

Erre vonatkozóan lásd még 102 l. s köv.

² L. Szentábrahámi i. m. 104. l.

³ L. i. m. 132, 137 l.

⁴ Ferenc József: Hittan (1902) 84 l.

feletti hatalmát és nem értjük az ő örök istenségét vagy az egy Istennel való *ugyanazonosságát*; mert tudjuk, hogy a Jézus Krisztus valóságos ember volt".¹ Könyörgésünk egyenesen Istent illeti. Ő hozzá küldjük fohászunk.

A dési komplanációból, ami mai napig is fenn áll és törvényeink szerint érvényes, az a keresztelei formula. (Én tégedet... kereszteltek az Atyának, fiúnak, Szt. Léleknek nevében", a mi azonban nem a szt. háromságot teszi.)

Mint érintettem, a dési komplanáció határozatai között legérzékenyebben sújtotta az unitáriusokat az, hogy előzetes felülvizsgálat nélkül eltiltották könyveik kiadását. Ez annyi volt, mintha egymástól elzárva, csak ablakon keresztül beszélhettek volna. Ehhez járult később a viszonyok alakulásával nyomdáiknak egymás után történt elvesztése.² Ezen intézkedésekkel vetettek legnagyobb gátat a szabadabb szellem terjedése elé. Még ha bátorsága lett volna is valakinek, nem volt alkalom. S ha mégis került ki néhány unitárius munka sajtó alól, időközi jelenség volt az csupán.

A komplanáció többi határozatai inkább csak időközi értékűek és kevesebb hatályúak voltak. Az egésznek súlyát azonban kénytelenek voltak szenvedni az unitáriusok annyi idők nehézségei között. Fejlődésükre nagy befolyással volt. Megakasztotta. Az erőt és hatalmat, mit ez biztosított másoknak, sokszor voltak kénytelenek érezni és szenvedni. Végre is segítségökre jött az idő, a kor szelleme. Ez törvénybe iktatta a szabad fejlődés eszközeit. Utat nyitott egy szebb jövő felé. E rövid idő óta, bátran mondhatjuk, egyházunk másfél százév reáerőszakolt hátramaradását pótolta helyre, haladt és reménnyel néz a jövő elé.

¹ Ferencz J. Unitárius Káté 63. l.

² A Heltai majd a piaci templomban elhelyezett Kmita Andrásné-féle nyomdák lefoglalása.

A vallási modernizmus hatalma.

Írta : Perczelné Kozma Flóra.

Norvégia nagy szellemű elhalt írója, Ibsen, a „Nép ellensége“ című drámájában a következő különös végszavakat adja nemes munkájával egyedül álló hőse szájába : „Most jutottam a legfontosabb felfedezéshez ! A legnagyobb hatalom az egyedülletben gyökerezik.“ A hányszor elgondolkodom úgy a mi szabadelvű vallásunknak, mint az egyes nagy szellemek modern vallásos felfogásának *egyedülállóságáról*, a nagy tömeg rideg vagy konzervatív magatartásáról, mindig eszembe jut az elköltözött nagy író célzata, hogy mindig a mai egyedülállóság a legnagyobb biztosíték és hatalom a *holnapra* nézve. Mert ha Ibsen nem lett volna arról meggyőződve, hogy a momentán egyedül álló értékes munkák és eszmék a kiterjeszkedés, a jövőben való népszerűség csiráját hordják magukban és hogy épen ezen meg nem értett és lekicsinyelt mozgalmak vannak hivatva a jövőendő igazságát megteremteni — sohasem merte volna nagy szabású drámáját azzal a rejtélyes és magában véve érthetetlen mondással fejezni be, hogy az egyedülállóságban gyökerezik a legnagyobb hatalom.

Ibsen sohasem fejtette ki világosan és egészen gondolatait s bár folyton váltakoztak a tendenciózus témák forrongó lelkében, úgy látszik, idegenkedett nyílt irányítástól s csak oda-oda dobott egy-egy magyarázat nélküli gondolatot, hadd törjék az utódok a fejüket rajta. Mi unitáriusok nem érthetünk vele mindenben egyet, de az előbb hangsúlyozott gondolatot, úgy érzem, nekünk kell tovább fejtegetni és továbbítani.

Ha van a jövőre nézve nagy erőt és nagy jelentőséget tartalmazó, félre ismert és a nagy világ által elhanyagolt eszme a világon — hát ez első sorban a vallási modernizmus, vagyis a szabadelvű vallás eszméje! Mert, hogy kiegészítsem, vagy talán más útra tereljem Ibsen félben hagyott gondolatát: csakis az a

bizonyos keskeny, arany középútat képviselő, nem a revolúciót, hanem a szellemi evolúciót elősegítő, nemesen és békésen reformáló, ideális erkölcsi magaslaton álló egyedülállóság és különlegesség válhatik valaha áldásthözó hatalommá a részint egy helyben meggyökerezett, régi, rossz állapotokat konzerváló maradiság, részint a célon túl lövő, vallást és hazát letagadó ultra modern haladás ellen. Különösen óriási missziója van e közép úton fekvő eszmének a mai összegabalyodott, vésszel fenyegető állapotok között.

Ma egy rettenetes harc folyik mindenfelé: a vallásos felfogás kétségbeesett harca a materializmussal, vagyis istentagadással szemben! Míg eddig egyes szabadságszerető emberek küzdöttek a nagy tömeg vakbuzgósága, fanatizmusa ellen, ma egyszerre arra ébredünk, hogy csak egyes vallásos lelkek, egyes kisebbségben maradt csoportosulások harcolnak a nagy többség vallástalanságával, teljes hitehagyottságával. Eddig valóságos szerencse volt, ha egy-egy felvilágosodott elme a természetre és a világrendre hivatkozva akarta eloszlatni a tömeg babonáit és elfogultságát. Ma valóságos áldás, ha egy igaz vallásossággal áthatott lélek a természet és száraz tudományok felett a lelkiekre is rámutat.

Mi az oka ennek a rettenetes gyors változásnak? Mi az oka, hogy még majdnem egyre hangzik a megszokott mondás, hogy a nagy közönségnek, a tömegnek minél misztikusabb és domatikusabb vallásra van szüksége s ime alig fordul velünk egyet a világ, már arra ébredünk, hogy az állítólagos vakbuzgó többségnek semmiféle vallása sincs s épen a kiváltságos és magasabb intelligenciájú embereknek — kik eddig szintén a racionalizmust képviselték a babonákkal telt néppel szemben — kell egy felsőbb eredetű és tisztultabb eszméket hirdető eszményi miszticizmusra mutatni, hogy megmentsek a lelkek világát a köznapiasságtól. Honnét van ez?

A konzervativizmus mi rák és általában a vallási modernizmusra mutat és azt mondja, ime addig mutattatok a természetre, történelmi igazságokra és a változatlan világrendre, tudományra, addig cáfoltatok a dogmákat és döntögettétek a korlátokat, hogy most már nem kell a népnek sem Isten, sem lélek, sem halhatatlanság, de még a haza fogalma sem.

Mi ezt a vádat, mint a legnagyobb abszurdumot, nyugodt lelkiismerettel útasíthatjuk vissza, mert épen az volt a sajnos és végzetes a dologban, hogy magas gondolatainkból származó nagy kisebbségünk és egyedülállóságunknál fogva — a mai alacsonyabb

nívóju korszakban — nem tudtuk még a nagy többséget annyira megközelíteni, hogy különleges nézetünk nagyobb körben is hatalommá válhatott volna.

Mert ahova kihatott vallásunk szava, ott ugyan nem lehet panaszkodni, hogy az Istent és hazát tagadó irányzatok befészkeltek magukat. Sem a nézetünket valló vagy elsajátító egyes nagyok, sem az egyházunk hívei át nem csaptak a materialisták táborába, sőt az erdélyi unitárius nép maradt meg tudtommal leghívebben a nemzeti és vallási eszme mellett.

Hanem igenis, épen a legélesebb ellentétek végzetes találkozása idézte elé a szerencsétlenséget! Az eddig gondolkodás nélkül élő, vakbuzgó többséget egyszerre a legradikálisabb tanokkal fanatizálták s a természettudományokkal néhány mulandóságra predesztinált vallástétel lehetetlenségét bebizonyítva — a tömeg gondolkodás nélkül vetette el magától a nemesebb lélek ösztönszerű sejtelmeit is, Jézus Krisztus halhatatlan hegyi beszédével, valamint a többi vallásalapító nemes teizmusával együtt. Ebben áll a tragédia! A néplélek mintegy előkészületlenül, előzetes nemesítés és helyes kritikára való nevelés nélkül egyszerre kapta a természettudományok halmazát s nem tudta megteremteni a magasabb intelligenciát követelő harmóniát — tudomány és vallás között.

És hogy a nagy többség ily hamar aklimatizálódott egyik szélsőségből a másikba, annak az a természetes magyarázata, hogy az eszmékben való szélsőségek és túlzások mindig hamarabb gyökereznek meg a kevésbé művelt lelkekben, mint a leszűrt gondolkodású agyvelőkben. Hogy az eddig vakon imádkozó, babonákkal telt tömeg egyszerre csapott fel Istent, hazát, gyermeki hálát és minden kegyeletet letagadó materialistává s egyetlen hamisan öntelt fordulattal mutat az isteni eredetről le az állítólagos egyedüli származásra: az anyagra, annak még az a magyarázata is van, hogy e két irány: a bigottismus és a modern naturalizmus élesen ellentétes tulajdonságaik dacára egyetlen egy pontban találkoznak: az egyéni töprengést, metafizikai mélyebb gondolkodást nem igénylő békónak a produkálásában, mely egy kaptafát szolgáltat, sőt erőszakol minden ember számára! Ezért oly veszedelmes mindkét irány a gondolkodni nem szerető, csak a készen kapott, mások által megállapított tanokra pályázó, lenyüggözésre alkalmas tömegre nézve. Álljon ez az átlag embereket magában foglaló tömeg akár az alacsonyabb, akár a magasabb osztály embereiből!

Hogy e két iránynak a lelkeken való uralkodni vágyása mily hasonló, azt a leghumorosabban és legkedvesebben Arturo Graf írta meg egy kis novella alakjában. Ugyanis egy nagy és kegyetlen inkvizitornak a lelke a másvilág büntetése után ismét a földre kívánczik s kéri a túlvilágiakat, hogy miután még a pokol kinjai sem tudták természetét megváltoztatni, hadd lehessen ő ismét csak tűzzel vassal dolgozó inkvizitor! Ez lehetetlen — mondják a túlvilágiak elképedve — hiszen a földön már nagy felvilágosodottság s a XX. század urakodik... hanem majd gondolnak ki valami hasonló mesterséget a számára s nagy tanácskozás után leküldték őt — szabadgondolkodónak!

De visszatérve komoly fejtegetésünkre, mi azt nagyon jól tudjuk és határozottan érezzük, hogy a materializmus, mely minden magasabb gondolkodás nélkül pusztán az anyagtól származtat mindent és képtelen az Isten és teremtő, mindeneket reformálni tudó, halhatatlan emberi lélek fogalmáig felemelkedni, e hitet saját szellemi erejéből produkálni — nem a legfejlettebb, leglogikusabb, legtekintélyesebb és ennél fogva a bajokból kivezető út képviselő bölcsélet. Hiszen, ha az volna, nem lehetne ma már — a tökéletlenségek és erkölcstelenségek idejében — a tömeg vallása! Ha a materializmus valami felsőbb filozófia, valami leszűródött végeredmény lenne, lehetetlen, hogy minden köznapi szellem, minden tucatember oda kiálthassa nekünk — mint ahogy tényleg oda kiáltja — hogy kár a fáradtságért, kár az időpazarlásért, mert úgy sincs azon kívül semmi, mint a mit látunk, hallunk és tapintunk! Lehetetlen, hogy ha az ateizmus a bölcsesség netovábbja volna, hogy akkor éretlen, de nyakig demoralizált gyerkőcök gomba módjára szaporodó erkölcstelen folyóiratokban, napilapokban hirdessék e legvégső bölcsességet. Lehetetlen, hogy e legizléstelenebb és cinikusabb eredményeket produkáló irodalom és művészet az a regeneráló, egészséges viszonyokat teremtő modernizmus, az az ég felé terjeszkedő erővel teljes fa legyen melyet — ősz filozófusunkkal szólva — „gyümölcsseiről“ ismerhet fel a világ. Lehetetlen, hogy az igazsághoz ilyen könnyű szerrel, ilyen kétes tisztaságú megnyilatkozások által jusson el a haladásának még csak kezdetén lévő emberiség.

A józan ész maga megmondja, hogy először jön a szellemi életben is a mindent elhívés gyermekkora, azután jön a *mindent letagadás* éretlen kamaszkorszaka s csak legutoljára sok-sok hányó-

dás és vívódás, sok érzelmi és értelmi haladás után jön meg az a nem hengegő, nem elbizakodottan kiabáló, hanem csak nemesen önérzetes, a láthatatlan dolgokban is tisztán látó, szép és megállapodott *emberkor*, mikor kiválogatva, kiselejtezve a gyermekkor babonáit, értelmetlen hagyományait, de ugyanekkor a cinikus materializmusnak is hátat fordítva, örök szeretettel és tisztelettel ragadja meg az Isten-eszmét, ezt a minden nagy és fenséges gondolatnak kútforrását, hogy elválhatatlanul magához fűzve azt, vele járja meg a szellemi haladás törvényszerű útját.

Ezen nagykorú, emberi vonás miatt volt a f. l. világosodott valóságosság mindig oly elenyészően csekély és csak egyes nagyok vagy kisebb tömörülések tulajdona a még gyermekkorból alig kinőtt korszakokban. De épen ezen egyedülállóságból következtethetjük lbsennel, hogy nagy lesz a jövődöben a hatalma!

Csakhogy bérmenyire belenyugodjunk ezen nehezen érvényesülő haladásba, lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy ha az egyetemes vallásos szellem ösidöktől fogva nem a természeti törvényeken kívül álló csodákra, hanem épen a változhatatlan világrend és az emberi elme fenséges csodaszerüségére hívja fel a figyelmet és ezen keresztül, erie támaszkodva mutat a legfelsőbb hatalomra és a teremtő gondolattal megáldott emberi szellemnek halhatatlanságára, valamint ezen ösztönszerű sejtelemnek nemes és emberies voltára — akkor lehetetlen, hogy a materializmus azzal a lenézéssel és lekicsinyléssel bánják az egyetemes vallásossággal, mint ahogy azt ma teszi. Lehetetlen, hogy világcsalásnak, sötétségnek, elbutításnak és az Isten tudja mi mindennek mondja el az egyházak tanait.

Mert mi a különbség a vallásos és az ateista modernizmus között? Mindkettö elismeri és aláírja a tudomány vívmányait és a természet örök és változhatatlan törvényeit, tehát tagadja ezen isteni rendnek, következetességnek egy-egy szeszélyes és kivételes „csoda“ által való megbontását és megzavarását. Csakhogy míg az egyik vélemény mindent az anyagtól származtat és az anyaggal kíván megmagyarázni, addig a másik épen erre a kiszámított pontosságú rendre gondolatot és tervezetet feltételező logikus összeállításra hivatkozva keresi és hirdeti azt az örök munkást, kinek tervezetéből állt elő e bámulatos renden alapuló nagymindenség. Keresi és hirdeti azt az összellemet, azt a magasabb eredetet, kire vagy melyre minden egyes nagy és fenséges cselekedet vagy találmány

akaratlanul is visszamutat. Mint ahogy az égi testek körforgása és különféle vonzása már a felfedezendő plánéta pozitív létezését és tartózkodási helyét jelzi az éles szemű csillagász előtt, ugyanúgy bizonyítja a körülöttünk és saját magunkban tapasztalt csodás élet a magasabb ős-ok létezését!

Van-e ezen valami megvetni, vagy kinevetni való? Lehet-e erre azt mondani, hogy csalja és sötétíti a világot? Sőt valljuk be, hogyha mélyebben gondolkodunk, sokkal természetesebb, egyszerűbb és kézzel foghatóbb filozófia a végoknak ezen jogos és érthető kutatása és megtalálása, mint a materializmusnak azon tökéletlen, mondhatnám *félben* hagyott bölcsészete, mely védelmezi a dogmatikával szemben a világrend következetes rendjét, bölcsességét és változatlanságát; — de ezen harmonikus rend és alkotás eredetét nem egy logikus gondolatra vezeti vissza, hanem megelégszik azzal a nemcsak szegényes, de mindenek felett logikátlan megfejtéssel, hogy e nagyszerűen megalkotott és berendezett mindenséget és az alkotásra, tervezésre, sokszor a legnemesebb és magasztosabb harcra ösztönző emberi szellemet a por, az értelmetlen anyag szülte, a vak véletlen dobálta összevissza; az az anyag, melyben egy parány sem foglaltatik magából a szellemből és gondolatból és az a „véletlen“, melynek fogalma szorosan van összekötve az összevisszaság és rendellenesség fogalmával. Mintha egy órának számításán és gondolkodáson alapuló szerkezetét nem egy órasmesterséget értő élő munkástól, hanem a léleknélküli véletlennek összedobálásából származtatnók! Elhinné-e nekünk valaki, ha azt mesélnők, hogy egy szabályosan járó és pontos munkát végző gép a „véletlen“ által dobódott ily harmonikusan és kiszámított pontossággal össze? Ugy-e ez semmivel sem mondható kisebbszerű csodának, mint a legképtelenebb ortodox dogma, pedig ezen mekkorát nevet a materializmus! Ime ismét az előbb említett érintkező pont orthodoxia és materializmus között.

Azt kérдем tehát, melyik a tágabb látkörű, természetesebb és dogmaktól mentesebb magyarázat: az ateistáké-e, vagy a szabadelvű kereszténységé és az egyéb vallási modernizmusé, mely Krisztus és a többi próféta mélyen járó szemével nézi a dolgokat?

És épen igazságunk tudatában mi nem nyugodhatunk bele azon ténybe, hogy még mindig csak a kevesek és az egyesek vallják magas szárnyalású hitünket. S bár egy bizonyos szellemi arisztokratizmust le nem lehet tagadni vallásunkból, mert valóban

érezzük, hogy e különleges álláspont ezideileg csak a kisebb, előkelőbb lelkű tömörülések számára termett, de épen vallásunknak ezen nemes arisztokratizmussa! járó demokratizmusa követeli Ibsen és Tolstoj eszméjével együtt, hogy ezen egyedül álló tanok kilépve a szűk körből „az emberek milliói“-nak váljanak közkincsévé . . .

Nekünk tehát mindent el kell követnünk, hogy világos eszménk minél tágabb körben terjedjen el. Most kezdődik tehát a liberális Dávid Ferenc egyházának és egyletének is igazi szerepe! Most, midőn hazafias kötelesség megmutatni, hogy a felvilágosodottság és szabadság szeretete még nem jogosítja fel az embert arra, hogy az öröktől fogva létező igazságokat, melyeknek tudata magában az emberi lélekben gyökerezik, elvesse és lekicsinyelje. Az okos és céltudatos haladás az ősi hagyományoknak nem vakon való megtagadásából, hanem kritikus szemmel és érző szívvel való *megválogatásából* áll, hogy az örök értékű és ősi igazságokon alapuló gondolatok valahogy az elfogultság és önzés szülte találmányok sorsára ne jussanak. Abban áll a materializmus alapján álló szabadgondolatnak legnagyobb tévedése, hogy az Isten-hitet is, a nemzeti érzést és puritán erkölcsöt is az elmulandó dogmák közé számítja. Semmitől sem fél úgy e modernizmus, mint a „vallás“, „erkölcs“, „korlátozás“ vagy „fékentartás“ fogalmától. Pedig egyetlen egy konzervatív eszme sem követel akkora erkölcsi erőt, olyan magas röptű vallásos felfogást és olyan önérzetes fékentartást és önkorlátozást, mint épen a szabadság szent fogalma!

Abban áll tehát feladatunk, hogy nemes uton haladó, szabadságot hirdető szónoklataink, írásaink, folyóirataink minél erőteljesebbek legyenek és minél szélesebb körbe hatoljanak. Nem felekezeti, hanem az egyetemes vallási és nemzeti alapra, valamint az igazi szabadságra való térítés céljából.

Igen nagy a száma azoknak, kik nem lévén képesek egyházi tanaikat, úgy amint vannak, elfogadni, megérteni, a temérdek képletes dogmából a magot kihámozni, inkább átcsapnak a materialista táborba, semhogy önjelükben találják meg a vallásukban többé-kevésbé kifejezett igazságot. Valóságos egyházmentő munkát végeznek tehát azon kiváló férfiak, kik a tudomány világánál magyarázzák orthodox egyházuk dogmáit és a modernizmus szellemét viszik be elavult vallásukba. Igazán nem tudják, mit cselekesznek azok, kik az idők jelét megértő reformátorok működését korlátozni, sőt elnyomni kívánják s az Ibsen által megrajzolt éretlen társa-

dalommal egyetemben a „nép ellenségé“-nek tartják leghumánusabb lelkű nagyjainkat.

Csak a jövőre megettért, okos visszalépéssel hátráló szabad gondolata, viszont a helyes uton előre lépő felvilágosodott vallásossága fogja megtudni, milyen óriási vallásmentő, lelket támogató munkát végeznek napjainkban szabadelvű kereszténységet hirdető egyházi nagyjaink! Ismétlem, nem rejt egyetlen egy eszme sem nagyobb hatalmat magában a jövőre nézve, mint a vallási modernizmus eszméje, mert ez köti logikusan össze a régi világ örök értékű gondolatait a modern élet jogos és üdvös haladásával, magában foglalván az összes értékes modern törekvések eszméjét.

Óriási misszió a materialisták táborá előtt egy nemesebb és ideálisabb szabadelvűség eszméjét felvetni és a többek között a dogmatizmus miatt elejtett Jézus fenséges, örök igazságot tartalmazó tanát nemcsak mint történelmi nevezetességet, hanem mint egy magasabb eredetből származó örök filozófiát helyezni vissza a piedestálra. Ezzel egyúttal a történelmi fejlődésnek istentől eredő céltudatosságát és az ember fogalomnak fenséges voltát is felvetjük az ellenkező nézetűek előtt.

Így magyarázva a vallást, semmiféle természetellenes, csodás születésekről és misztikus lehetetlenségekről nem beszélve, lehetetlen, hogy idővel tiszteletet ne parancsoljon a vallásos felfogás, még a legridegebb materializmus előtt is és hogy a szükséges kapcsolatot a tudomány és vallás között megteremtve, a különböző vallások fennállása mellett, egy egyetemes és láthatatlan egyházat ne teremtsen a különböző felekezeti emberek között. Tehát tanunk nemhogy elősegítené az anyagi világnézetet, hanem az egyedüli észszerű fegyver ellene, mintahogy minden ferde utra tér haladásnak csakis a normális haladásra való útmutatás a logikus ellenmunkája.

Drummond Henrik, a nagy keresztény bölcselelő „*A természeti törvény a szellemi világban*“ című rendkívül érdekes munkájában nagy energiával fejtegeti, hogy valamint minden fizikai élet csak egy és ugyanazon típust hozhat létre, ugyanúgy a magasabb szellemi, a krisztusi élet is csak egyetlen egy típust produkálhat a felsőbbre érdemes ember által: a krisztusi típust.

Ez a magyarázata, hogy az unitarizmus, általában a modern vallásos felfogás, mely hamisítatlan tisztaságban hirdeti a krisztusi igazságokat, alacsonyabb típust magánál nem produkálhat! Egy

eszményi fejlődést, emelkedést, változást mindenesetre szolgál, de alacsonyabb és más útra való áttérést semmi esetre sem.

Sokkal hamarabb válhatik a gondolat nélküli orthodoxia materializmussá, mint a filozófiai magaslaton álló szellemi vallás! A meg nem értett és fel nem fogott dogma megsemmisülhet és materializmussá sülyedhet, de a meggyőződésen alapuló átszellemlült hit soha!

Ismét Ibsen tervezi egyik drámájában szereplő szűk szavú építőmesterével, hogy egyes templomok helyett olyan lakóházakat kellene építeni, melyekről torony mutat a magasba . . .

Ha valamikor csakugyan eljönne az Istennek ezen várva-várt, de rettenetesen messze levő korszaka és a lakóházakból, valamint az egész társadalmi életből kisugárzó, mindennapi és cselekedetekben nyilvánuló istentisztelet szinte feleslegessé tenné a külön templom fogalmát, teljes meggyőződéséből vallom, hogy e ma még arisztokratikus egyedülállóságban lévő vallási modernizmus óriási hatalma és népszerűsítése, az emberek millióira való demokratikus kiterjeszkedése, minél több szabadelvű templom felszentelése fogja ezen állapotot megteremteni!

Valami a szociálizmusról.

Irta: Zsilinszky Mihály.

Minden kornak és minden nemzetnek megvoltak saját bajai, tévedései, visszaélései és bűnei, melyeknek megszüntetésére egyesek és egész társadalmi osztályok törekedtek. Küzdöttek olyanok, akik az emberi társadalom haladásának, békés fejlődésének eszméi iránt kellő fogékonysággal, kellő értelemmel és kellő bátorsággal bírtak, szóval a tökéletesedésnek, a haladásnak lelkes bajnokai.

Miként az anyagi világban, úgy az erkölcsi téren is minden átalakulás, ha gyorsan történik és ha lassabban történik is, szükségképen válságot idéz elő.

A válság voltaképpen nem egyéb, mint küzdelem a régi és új, az elenyésztés és megifjulás, a halál és élet között. A társadalmi válság is ilyen küzdelemből áll.

A haladás és fejlődés természetszerű és örök törvényeinél fogva új eszmék, új vágyak és törekvések támadnak, melyek csak úgy érvényesülhetnek, ha a többé már fel nem tartható régi társadalmi nézetek és szokások, felfogások és törvények megszűnnek, vagy lassan átalakulnak.

Az átalakulás természetesen nem történhetik meg harc és küzdelem nélkül. A régi nezetek a létezés jogán tovább is élni és uralkodni akarnak. Azoknak képviselői szembe szállanak az új eszmék és törekvések képviselőivel. Sokszor önzésből, sokszor rövidlátásból, sokszor indokolatlan makacsságból vagy az új eszméktől való félelemből. Képzületük rémeket lát és zavart, fejetlenséget és pusztulást jósol. Erényt csinálnak abból, ha a régi, bomladozó rendet védelmök alá veszik.

De ha ilyen eljárással a megindult átalakulás természetes processusát egy kis időre meg is akadályozzák, bizonyos, hogy az új eszmék rázkódtatás útján is érvényesülni fognak. Pedig a történelem ezer példája mutatja, hogy a felizgatott kedély és a heve-

sebb indulat elhomályosítja a józan ész világosságát; éppen úgy, mint a befűtött meleg szoba az ablak üvegtábláit.

A nemzetek történelmének kétségen kívül azok a legérdekesebb és legtanulságosabb korszakai, melyekben az új eszmék válságokat idéztek elő. Azokban látjuk, úgymond egy francia történetíró, feltűnni az embert az ő nagyságában és egyúttal nyomorúságában is. Azokban látjuk kiválni emberi természetünknek legdrágább erényeit, legnemesebb szenvedélyeit, de fájdalom, legrútabb és leggyalázatosabb bűneit is. Oh! a forradalmak rettenetes világításban mutatják fel az embert. Amely pillanatban erőt vett rajta az indulat, azon pillanatban veszette el uralmát a józan ész. Hazánk történelme, különösen a vallási üldözések kora, teli van ilyen rettenetességekkel.

Semmi sem olyan szent és olyan érinthetetlen kincse az emberi kebelnek, mint a vallásos érzelem. Ez nem tűr el semmi külső kényszert és semmi emberi hatalmaskodást. Ezért van az, hogy a lelkiismeret szabadságáért vívott harcokban az erények úgy válnak ki, mint tűzben az arany elválík a földi salaktól. Ellenben az erőszak piszkos és bűnös indulatai, melyek a társadalmi harcoknak legsötétebb részét képezik, úgy kavarnak fel, mint a vihartól felkorbácsolt tenger rejtett salakja, mely felszínre kerül és elrútitja a különben kristálytiszta víz tükörét.

Azonban úgy a hazánkban, mint a másutt folyt véres harcokban az azokat mozgó indokok és embertelen kegyetlenségek azt mutatják, hogy az üldözök és emberégetők nem annyira a krisztusi szeretettanok tisztaságáért, mint inkább annak ürügye alatt a világi hataloméért és külső fényért folytatták vérontásaikat. Nem az égi öröm és boldogság, hanem földi hatalom kéje és az ettől megreszegült emberi vadság ülte orgiáit a szeretet vallásának szent palástjában. A vallási örület fürgetege sok országot pusztított el. Hála a felvilágosodás szellemének, ma már mégis szelidebb fel-fogás uralkodik a lelkek felett.

Ami harc és társadalmi küzdelem tapasztalható még e földön és különösen a művelt Európában, az már nem is vallási meggyőződésért, hanem a felsőbbségért és hataloméért folyik. Ez a régi abszolút egyház és az újabb, alkotmányos, szabad államok hatalmainak erőpróbája egymással szemben.

Hajdan az egyház nagy szolgálatokat tett az államnak azáltal, hogy engedelmes és értelmes polgárokat nevelt számára; az állam

viszont azzal tett szolgálatot az egyháznak, hogy annak tanait elfogadta és kész volt a katolicizmus dogmáitól eltérő hívekre kiszabott büntetéseket végrehajtani s ezzel az egyháznak a lelkek feletti uralmát biztosítani.

Az állam és egyház közötti jó viszony azonban megváltozott, mihelyest az a kérdés merült fel, hogy a két főhatalom: az állam és egyház között, melyik a *nagyobb* hatalom?

Ebből származtak aztán azok az áldatlan viszályok és küzdelmek, melyek az emberiség történelmének legvéresebb és legszénytelenesebb lapjait képezik. Ezekben a harcokban tág tere nyílt az önzés és hatalomvágy indulatainak vad szenvedéllyé való növelésére, amiből idők folyán a legdurvább küzdelmek keletkeztek az emberi társadalomban. Az *önzés* által élesztett ezen harcokban az emberiségnek legszentebb kincsei: *a tudományos vizsgálódás, a polgári és vallási meggyőződés szabadsága* estek áldozatul.

Az emberi társadalmak értelmi fejlődésével növekedett a vagyoni értéke is, melynek egyenlőtlen megoszlása azt az eszmét ébresztette az emberekben, hogy a tapasztalt *vagyoni* nagy *ellentétek megszüntetése* szükséges, mivel a földi javakhoz és az élet örömeihez minden embernek egyenlő joga van, aki dolgozik.

A polgári elem szaporodásával világossá lett, hogy az egyén s az egyénekből és családokból álló társadalom gyökerei mélyebben fekszenek az ember természetében, mint maga a szabadságérzet. Ez a meggyőződés csakhamar tudományos pártolókra talált, akik a társadalom ezen természetéből kiindulva azt hirdették, hogy a társadalom *anyagi ujjaszületése* nélkül az emberiség békés fejlődése nem biztosítható. Ezen az alapon a földi javaknak igazságos felosztása és az ehhez való jognak kivívása lett a cél és az a jelző, mely mindenütt fogékony lelkekre talált és „szociálizmus“ neve alatt nemcsak az európai kontinensen, hanem az egész világon elterjedt.

Egyes írók a multnak tanulmányozásából szerettek arra hivatkozni, hogy a kereszténységnek alapítója, Krisztus maga is így gondolkodott, sőt ő maga volt a legnagyobb szociálista és altruista, aki eszméivel átalakította az egész világot. S ez tagadhatatlan is, mert az ő humanizmusa egészen új életet öntött az emberiség társadalmába a testvériség és egyenjogúság eszméinek hirdetésével. De nemcsak beszédeivel és tanításával, hanem egész egyéniségével és cselekedeteivel is. Ő valóban a szegények vigasztalója, a

szenvedők fájdalmainak enyhítője, az ingadozók erőssége, a pöfeszkedők megalázója, az igazak segítője és az ártatlanok védelmezője volt. Benne megtestesült az Íge; az emberi szív hitének halhatatlan kijelentése, melyek megtanítanak bennünket *szeretni* Istent, a világ alkotóját; *szeretni* embertársainkat, mint testvéreinket; *hinni* az üdvösség egyetemes malasztjában és *remélni* a jobb jövőt biztosító igazság diadalában!

Ha visszatekintünk a Krisztus előtti korba, azt fogjuk látni, hogy a régi híres görög bölcsészek, Plato és Aristoteles nézetei, a rómaiaknál pedig Menenius Agrippának ismeretes meséje a gyomorról és a fellázadt tagokról azt bizonyítják, hogy a szociális kérdés akkor sem volt ismeretlen az emberek között.

A középkori keresztény egyház nagy emberei is foglalkoztak szociális problémákkal, míg végre a tapasztalt visszaélések a szerzetesek között is támasztottak reformátorokat, akik nemcsak a dogmákkal, hanem az élet viszonyainak javításával is foglalkoztak. A reformátorok nemcsak a vallás erkölcsi élet javítására fordították figyelmüket, hanem kárhoztatták a fényűzést, ostorozták az uzsorát, támadták a hatalmasok erőszakoskodását és a nép feletti zsarnokoskodását.

Emberi jogokat követeltek a nép számára. Igaz, hogy akkor is voltak, akik a reformátorok eszméit félreértették és akadtak Müntzer Tamások, akik fellázították a német parasztokat földesuraik ellen és más alapon álló szociálista államot akartak teremteni. De nem tudták megtalálni a helyes útát és módot. A testvériség, szabadság és jogegyenlőség eszméi még akkor nem értek meg a megvalósításra.

Az újabb társadalmi tudománynak egyik főérdeme abban áll, hogy a lelki élet tüneteit nem választja el a természet tüneteitől, hanem mindent a fejlődés örök törvényei szerint ítél meg. Tagadhatatlan, hogy semmiféle szellemi és erkölcsi jelenséget nem lehet megérteni, ha azt elkülönítjük az általános fejlődés jelenségeitől. A válságban minden jelenségnek megvan a természetes előzője és következője; minden jelenség csak egy láncszeme a hatalmas fejlődési folyamatnak. Ezen törvény alól a lelki élet sem képezhet kivételt.

Spencer szerint a lelki élet is csak a megfelelő *környezet* hatása alatt fejlődik ki, mert a környezet hatásai, a benyomások s ezeknek kapcsolatai adják a lelki élet anyagát. Az így fejlődő

lelki élethez képest az egyházi szervezet is többé vagy kevésbé *alkalmazkodni* fog a környezet fennálló viszonyaihoz és ezeket a maga javára kihasználja. A történelem számtalan példája mutatja, hogy amely állam vagy egyház nem alkalmazkodik a fejlődés által előidézett új viszonyokhoz, az föltétlenül elpusztul.

Az a tapasztalás, hogy ma már a földgömbnek legtávolabbi népei is szerepet játszanak a világversenyben, kétségtelenül nagy ha'ással van az egész gazdasági és szellemi fejlődés menetére. Fordítsuk csak figyelmünket a keletázsiai népek óriási mozgalmaira.

Japán, Kína és a mesés India óriási birodalmaiban, melyek évezredek óta elzárkóztak az európai műveltség hatása alól most a renaissance és a reformáció szelleme kezd ébredni. Ott is a politikai és társadalmi forradalmak küzdelmeinek viharai változtatják egymást, menydörgéssel és vérrel keverve. Az európai civilizáció rohamos átvétele és általánosítása s ezzel a vallási és erkölcsi rendszerek megdőlése, a nemzeti öntudat felébredése s a függetlenségre való törekvés, a nők felszabadulása, a kasztok megszüntetése mindmennyi óriási változást idéztek elő.

A társadalmi mozgalom jelei Törökországban és Arábiában is mutatkoznak. „A sivatag oroszánja is ivott a jeruzsálemi forrásból“ és megtűri a keresztény gyaurok társaságát. A félhold és a kereszt egymás mellett ragyognak és a civilizáció jelei mindenütt mutatkoznak; de a *szociális kérdés* kiválóan mégis csak a keresztény európai népek lelkét mozgatja.

Henry George jeles könyve, mely „*Haladás és szegénység*“ címe alatt száz kiadást ért, többek között ezeket mondja: „A civilizáció csak abban a mértékben halad, amelyben a társadalmi berendezések az igazságot előmozdítják, az emberi jogok egyenlőségét elismerik, mindenkinek a teljes, csak mások egyenlő szabadsága által korlátolt, szabadságot biztosítja. Abban a mértékben, amelyben ezt elhanyagolja, megakad a civilizáció és hanyatlik. A nemzetgazdaságban és a társadalomban nem taníthat semmit, ami nem foglaltatnék azon egyszerű igazságokban, melyeket a szegény halászoknak és zsidó parasztoknak hirdetett az, aki tizenkilenc évszázad előtt a keresztben halt meg.“¹

Ennek a legnagyobb martírnak *gazdag* földi helytartói azonban évszázadokon át más tanokat hirdettek és más elveket követtek. Ezek a földi vagyon összehalmozásában, fényben és hatalomban kéjelegve, előjogok és kiváltságok védelmében szembe szál-

¹ L. Fortschritt und Armut. Berlin. 1881. 466. lap.

lottak a világ minden hatalmasságaival; és az emberi gyarlóság és tudomány megvetésével, a *tévedhetetlenség* göggyével küzdenek a jogegyenlőség és viszonyosság nagy és humánus elvei ellen.

Ebből végtelenül sok társadalmi visszasság, jogtalanság, igazságtalanság, örökös harc és állandó gyűlölködés származik, mely kihívja maga ellen az osztó igazság és a kereszténység sujtó ítéletét. Mert az önzés és a gazdaságra támaszkodó hatalom ellentétben áll nemcsak az evangélium szellemével, hanem örökös harcban áll a fejlődés és haladás eszméivel, sőt az úgynevezett munkás osztály érdekeivel is. Az ebből eredő folytonos küzdelem magával hozza a társadalmi béke veszélyeztetését.

Hazánkban is ezek a jelenségek tartják forrongásban a kedélyeket. Mindnyájan látjuk és naponta tapasztaljuk, hogy az iparos és földművelő munkások béremeléseket követelnek s e cél elérésére sztrájkokat rendeznek, melyek a társadalmi élet rendes folyamában nagy zavarokat idéznek elő. A köztisztviselők minden osztályainak kérelmei oly tömegesen érkeznek a kormányhoz és a törvényhozás tagjaihoz, hogy azoknak mellőzése erkölcsi lehetetlenséggé vált. Csak két körülmény teszi e kérvények értékét gyanussá. Az egyik az, hogy mindegyik néposztály csak a saját érdekeiről akar gondoskodni, másokra való figyelem nélkül. A másik pedig az, hogy mindenik sérelemről beszél és a kötelességteljesítés beszüntetésével fenyegetőzik, az ország pénzügyi helyzetének figyelembevétele nélkül.

Az úgynevezett agrár-szociálizmus abból a gondolatból indul ki, hogy a föld az összes élő embereknek adatott, mint létünk színhelye és boldogulásunk alapja. A földnek magántulajdonba vételét sértő ténynek tartják és azt hiszik, hogy a föld monopolium megszüntetésével a munka szabad értékesítése biztosítva lenne.

Erre nézve Stein Lőrinc úgy okoskodik, hogy a modern társadalomban az egyenlőség eszméje keres alkalmazást, mely egyúttal az egyéniségnek a társadalomban és az államban való érvényesülését követeli. Minthogy pedig a javaknak mostani megoszlása ennek legfőbb ellensége, tehát mindenk előtt ezen javak megoszlásának módját kell megváltoztatni. Ez pedig csak a munka alapján történhetik meg. Ennélfogva a tőke uralmát és a magánvagyon hatalmát kell megtörni, hogy egyedül a munka *váljék a javak megosztásának alapjául*. Mert a javak igazságos megoszlásának alapja csak a munka lehet.

Amely társadalom ennek helyes értelmezéséhez eljutott, az el

fog törölni minden oly intézkedést, mely az embert elnyomja, vagy barommá aljasítja.

A munkára alapított társadalomban nem lehet sem rabszolga, sem jobbágy, sem megalázott ember. Mindenki egyaránt munkás tagja tartozik lenni a társadalomnak. Aki az országnak és az emberiségnek saját kezével és eszével minél nagyobb hasznára van, az érdemli meg a legnagyobb tiszteletet és a legnagyobb kitüntetést.

A jó értelemben vett szocializmus arra törekszik, hogy a tőke el ne nyomja a becsületes munkát, hanem mind a kettőnek egyenrangú értéke legyen. Ez a tudomány, éppen úgy, mint az igazi kereszténység, kizár minden erőszakot és munkátlan, henye életet; kizár minden lelki és anyagi zsarnokságot, mely ellenkezik az ember erkölcsi méltóságával, az ész és tudomány szabadságával és az emberszeretet felemelő érzelmeivel.

Ez a felfogás ép oly kevésbé egyeztethető össze a társadalom természetes alapját képező *családalapításnak* tilalmával, mint a tévedhetetlenség önámító tanának erőszakolásával. A felvilágosított társadalom erkölcstana nem fér össze semmiféle középkori előjogokkal; sem olyan szolgálatok fejében kapott egyházi javadalmak élvezetével, melyeket már századok óta a világi elem teljesít. Nincs és nem lehet jog megfelelő kötelesség nélkül; és nem lehet jutalom megfelelő szolgálat nélkül. Ezek olyan elvek, melyeket az igazság, a törvény és a társadalmi rend sérelme nélkül mellőzni és kijátszani nem lehet.

Az ilyen társadalmi és állami visszaélések ellen minden igaz honpolgárnak küzdenie kell; mert ezek okoznak legtöbb gyűlölséget és zavart a közélet terén.

Én azt hiszem, hogy a társadalmi béke, a természetes fejlődés és haladás biztosítása tekintetéből egyesülnie kellene minden rendű és rangú hazafinak; mert a széthúzás és egyenetlenség képtelen alkotásokra. Igaza van a nagy költőnek, hogy:

A porszemet mely csak magában áll,
Elfújja egy kis szellő, egy lehellet;
De hogyha összeolvad, összenő, ha
A porszemből szikla alakul:
A fergeteg sem ingathatja meg!

Fontoljuk ezt meg jól — és úgy küzdjünk a társadalmi jog-egyenlőség és vallási viszonyosság magasztos elveiért. Ne feledjük, hogy *küzdés* az élet, melynek egyetlen jutalma az igazság és jog győzelme feletti tiszta öröm. Biztosítéka pedig az *erős akarat*, mely elébb, vagy utóbb, de borostyánt arat.

Ki alapította meg a kereszténységet, Jézus-e vagy Pál?

Meyer Arnold zürichi theol. tanár, „Wer hat das Christentum begründet, Jesus oder Paulus“ c. műve alapján írta: Bartók Géza.

E cím alatt igen figyelemre méltó értekezést adott ki Meyer Arnold zürichi theologiai tanár. Munkájában egy igazi felvilágosult, széles látókörű theologusra ismerünk, ki a bibliát s a kereszténység történelmét a józan ész szemüvegén át vizsgálja s az újabb kor felfedezéseit szem előtt tartva nemcsak szabadelvű, hanem valóban gazdag theologiai ismeretekkel is rendelkezik.

A könyv címéről arra lehetne következtetni, hogy abban valami különlegességgel találkozunk, de ha megismertük, Jézus és Pál sokkal határozottabb s egyszersmind tisztább világításban állanak előttünk s a kereszténység kialakulására tett hatásokat inkább megérthetjük.

A zsidóság várva-várt Messiása, ki új világrendet, új hatalmat és dicsőséget teremt, a kereszténység Jézusa, ki az égi atyának közellétét, mindenütt jelenvalóságát tanítja, a kereszténység történelmében el nem választhatók. Jézust, ki minket közelebb akart vezetni az égi atyához, oda állították az ember és Isten közé s a zsidó Messiás isteni hatalommá lett. A magasztos viszony teremtő és teremtmény között nem a sziv benső viszonya többé, hanem inkább ceremonia.

A reformáció vissza akar térni az evangéliumhoz. Azonban már az újtestamentumban le van téve bizonyos fejlődési alap, mely nagy hatással volt a kereszténység kialakulására. Pál apostol, bár küzd a zsidó templomi szertartás és törvényszerűség ellen s tisztán akarja Jézust a középpontba állítani, annál inkább beburkolja. Azt el kell ismerni, hogy Pál a keresztény szabadság első nagy apostola, de egyszersmind első képviselője a kereszténység orgonizációjának is.

Egyik vizsgálódó előtt szimpatikus Pál, a másik előtt ellen-szenves. De ha történelmi tényekre támaszkodva tanulmányozzuk őt, kétségtelenül meg tudjuk érteni az ő gondolkozását s értékelni kellően munkásságát.

Megismerni pedig őt csak a levelei alapján lehet. Azokban találkozunk mélyreható értekezésekkel, önvallomásokkal, ömlengésekkel, amelyek az ő szívet s gondolkozását úgy mutatják be, amilyen tulajdonképpen volt.

Hogy egyes leveleinek valódiságát némelyek kétségbe vonják, az ránk nézve nem bír jelentőséggel. Amennyi hiteles adat rendelkezésünkre áll, annyiból megismerjük.

Úgy látszik, Pál gondolatvilágában talán már megtérése előtt egy olyan alak élt, mint a Krisztus. Azért lehetséges nála, hogy ki előbb csak a törvényt tartotta életadónak, most már csak az ígére, a keresztnek szavára támaszkodik. Azért nem értette őt meg sem Péter, sem Jakab, sem később a római és görög egyház. A páli evangélium a kereszt szava.

Az ősi egyszerű teológia Krisztus keresztjét csak a feltámadás világosságában látja. Egy szentnek, egy büntetlennek halála és feltámadása különös, titkos jelentőséggel bír Izraelre.

Pál égi Krisztusa ura az egyháznak, ki a kereszt jegyében győzött. Isten annyira szerette a világot, hogy egyszülött fiát adta érte. Tehát nemcsak Izraelért, hanem az egész világért. Ez a palizmus klasszikus kifejezése. Ezt a pontot Pálnál újabb és újabb megvilágításban találjuk.

Krisztus nem a testi, hanem a szellemi világ szülötte. Az érzékelhető és szellemi világ között áll a kereszt. E két világ összeegyeztetésében Pál azt a gnosztikus szisztémát alkalmazza, mely Valentinus, Basilides, Origenes gnosisisában már ismeretes. De amint ezek kiemelkednek koruk gondolkozásában, úgy Pált méltán nevezhetjük az *egész egyházi teológia és dogmatika megteremtőjének*.

Titokzatos hitregébe szövö a történelmi valóságot. Krisztusát nagy szeretettel emeli a más hatalmak fölé s így az ő égi Krisztusa határozottan ellene van annak a földi ruhának, melyet a történelmi názáreti Jézus viselt.

Fölfogását lehetőleg egyszerűen adja elő s azért különböznek beszédei a más gnosztikosukéitól.

Tanítványainak nem kell föltétlen személyes érintkezésben lenni vele, mert az egyszerű hit és kereszttség végzi az ő munkáját.

Isten nem áll közvetlen összeköttetésben a világgal. Fia által

teremtette azt meg. Krisztus azonban nem sorozható az archonok közé, mert ő elejétől fogva magán viseli az isteni képmást. A földön magára veszi ugyan az emberi alakot s a húst, a bűnnek képét, de a kereszten való halállal le is vetette azt s ezáltal újra kilépett a földi világból s mint szellemi hatalom uralkodik.

S ezt a Krisztust mégis lehet követni. Aki átéli az ő földi szenvedéseit, leveti magáról a bűn képét, meghal a testnek, az él a Krisztusban s a Krisztus öbenne.

A vallás célja az, hogy a világgal elismertesse Krisztusnak az isteni munkáját. Amikor az elismerés megtörtént, nem lesz köz többé Isten és világ között. Ez a szeretet lelkesedésének legmelegebb fuvalma.

Ez egy ihletett ember gondolata, kinek fülébe cseng még a régi ének az istenfiúról, ki alászáll a földre és mélységeire s aztán győzelmesen tér vissza Isten trónjához, hogy ott elfoglalja helyét.

Pál az ő tudományáról azt állítja, hogy Jézustól tanulta. Annyi bizonyos, hogy nem Jeruzsálemben sajátította el, hanem magányosan, visszavonulva készül a nagy munkára. Péter megismerésére tizennégy nap is elég.

Sokszor utal arra, hogy az égi kijelentés készítette őt apostolkodásra. S mi elismerjük, hogy nem Pál teremtette meg az ő Krisztusát, hanem a Krisztus ragadta meg őt, kit előbb üldözött. Ez nem titokzatosság, mert ha azokat a Pálra nézve oly fontos és megrázó lelki mozzanatokot vesszük figyelembe, akkor érthetővé válik Saulnak Pállá való változása, az egész gondolatvilág átalakulása s elismerjük, hogy Pál hallotta, látta a Krisztust, akit mi is láttunk volna s meg is hajoltunk volna előtte az apostol helyzetében.

Megtérését nem vehetjük csak puszta rémlátásnak, képzelődésnek. A képzelődő soha sincs tudatában annak, hogy agya őt külső valósággal kecsgetti, melynek kívülről semmi sem mond ellent.

De Pálnál a Krisztus nemcsak a törvény szolgája, a Dávid fia, a második Ádám, amint hirdette a rabbinusi iskola. Nemcsak azért jő a világra, hogy a zsidó nép hatalmát és dicsőségét feltámassza, hanem, hogy az egész föld népét boldogítsa. Ebben a pontban szakít Pál azzal a fölfogással, melyben nevelkedett s Krisztusa hatalmát nemcsak a kiválasztott nép fölé, hanem ez egész világra kiterjeszti. Csakis így lehetett hirdetni az evangéliumot a pogányoknak.

*

Mint forrást a Jézus tanítására vonatkozólag az egész újtestamentumot elfogadhatjuk, de látjuk azt, hogy a Krisztus-tan sok fázison megy át és sokat fejlődött. Már az evangéliumok azt mutatják, hogy már több átdolgozás eredményei. A János-féle evangélium név szerint egyik tanítványtól származik, de meg kell engednünk, hogy ez csak irodalmi fölruházás. Amit az egyház a négy evangélium előállításáról tudni hitt, csak hozzáadás.

Ez íratok védelmökbe veszik Jézust, hogy megvédjék a gunyolódóktól, kik hamis messiásnak nevezték s úgy állítják az olvasó elé, mint a szegények barátját, Istentől csodajelek által hitelesített messiást, kinek halála nem megszegyenyülés, hanem magának Istennek beteljesedett akarata.

Azért magához Jézushoz kell fordulni, ha őt meg akarjuk ismerni s az írásokat eredetükre kell visszaszármaztatni. Azokra a kijelentésekre kell fordítani a súlyt, melyek nem a Krisztus-képzet szüleményei.

Jézus beszédeinek hátterét az Isten országa teszi. Ennek az országnak eljövételét már régen várták, mikor a jók, a megérdemelt jutalomban, örökké tartó boldogságban fognak részesülni. De Keresztelő János is hirdeti ez ország eljövételét.

Jézusnál ott kezdődik új gondolat, mikor a menyországba való jutás módját fejtegeti. Mikor Istenhez való benső szívbéli viszonyát mindenkivel megosztani akarja s ezáltal embertársait bevonni óhajtotta egy szerető hittelteljes életbe. Mert ő nemcsak azt hirdette, hogy viszonyban áll az atyával s ez más teremtmény számára lehetetlen, hanem kérte tanítványait is, hogy igyekezzenek szintén Istenhez közeledni. Aki az ő tanítását elfogadja, ő azt Istenhez vezérli, de aki elutasítja magától a tanítást, eltávozik az Atyától is.

Jézus arra a kérdésre, hogy ő-e a messiás, nem ad határozott feleletet. Az „ember fia“ elnevezés sem jelent mást mint ember; csak a későbbi kor tulajdonított e névnek titokzatosságot. Bár a tanítványok hisznek az ő messiás voltában, azt Jézus nem erősíti meg.

A gyülekezet Jézus haláláról úgy nyilatkozott, hogy az előre elrendelve történt. Az utolsó vacsoránál mintha zálogul ajánlaná fel testét és véré, hogy az ótestamentumi jóslás beteljesedett. Azonban ha a Gecsemáné-kertben történetekre egy pillantást vetünk, akkor idegenül hangzik a sóhajlás; Atyám! muljék el tőlem e

keserü pohár. Vagy kevésbé értjük a kereszten elhangzott fájdalmas kiáltást: Istenem, Istenem! miért hagytál el engem!

Azt azonban megértjük és elfogadjuk, hogy története az evangéliumokban a tanítványok szeretetéből fakadt s amit Jézusnak tulajdonítanak, az a hozzá való törhetetlen ragaszkodásnak szava volt.

*

S ha Pált és Jézust összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy nagy a kettő között való különbség. Jézusnak nincsen semmi szisztémája. Ő nem a föld felettiekkel, hanem a földiekkal foglalkozik, mert ide jön el az Istennek országa.

Az emberiség nem romlott egészen, mert a mester lát, ismer olyanokat, kik tiszta szívvvel állhatnak meg Isten előtt. Örömmel hirdet bűnbocsánatot azoknak, kik megtértek s nem kíván vezeklést, véres áldozatot. Nála a vezeklést a bűnbánat és imádság teszi. Pál szerint Isten senkit sem dob el magától, ki így szól hozzá: Mi atyánk!

Pálnak más az Istene, mint Jézusnak. A Pálé még mindig a keleti despotának képét viseli magán, ki nem tud közvetlenül érintkezni népével, hanem csak az ő fiában jött az emberekhez.

Vajjon Pál megértette-e mesterét? Vagy egy új Krisztust, egy új kereszténységet teremtett? Ha egész életében arra támaszkodott, ami benne megtérése pillanatában végbe mehetett, akkor megértetjük tanának előállítását

S ha ismerjük az akkori szellemi fegyvereket, annak a kornak sajátos gondolkozásmódját, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy Pálnak is hasonló fegyverekkel kellett küzdenie. Mindenben a titokzatosság keresése, az ellenvetések föllállítása, mind arra utalták, hogy hasonló módszerrel dolgozzék.

Gyakran mondják, hogy Pál nem szól soha a szabad természetről, hanem csak a megkínzott ember sóhajtozását hallatja és Istent is csak a lelkiismeret ijedtségéből s Krisztusnak a keresztfán való önfeláldozásából ismerteti. De ezzel szemben nem kell felednünk, hogy Pál egy nagy, kifejlődött városban nőtt fel. Mig Jézus alig tanulhatta a thórát könyvből, Pálnak minden idejét ez foglalta el. Jézus a szabad természetnek, Pál a szigorú iskolának gyermeke. Egyik nélküli az eredetiséget, másik nem ismerős korának eszmeáramlataival.

Pált a Jézus iránt való rajongó szeretete országról-országra űzi s az egész világot a Krisztus lábaihoz akarja fektetni.

Jézusnál látunk egy csörgedező tiszta vizű forrást. Pálnál egy vulkán áll előttünk.

Vajjon Pált kielégítette volna-e az lővezető, ha személyes érintkezésben lett volna vele? Vajjon legyőzte volna-e akkor is a Krisztus? Nem termett volna-e más gyümölcsöt a mag akkor is a Pál lelkében, mint az egyszerű halászokéban és vámszedőkében?

Az apostolt azonban nemcsak idő választja el a názáreti mestertől, hanem ami még fontosabb, a kereszt és a föltámadás csodálata. Míg Saul volt, csak annyit hallott róla, hogy egy elátkozottat keresztre feszítettek. Később, megtérése után sem tudja azt feledni s azért nála minden a keresztrefeszítésből indul ki. Ez a kereszt az, ami elidegenítette multjától, tekintélyeitől s őt a világnak és neki a világot megfeszítette.

*

Ha azokat a pontokat keressük, amelyekben Pál és Jézus egymással megegyeznek, találkozunk azokkal is.

Pál is, Jézus is tiszteletben tartják a törvényt. De Pál csak arravalónak tartja, hogy az ember haragját fékezze. Az a törvény, mely nem a szeretet parancsolatából ered, nem kötelező az emberre. Ezt nehezen értették meg azok, kik a jeruzsálemi befolyás alatt állottak.

Jézus előbb a szamariabelieket is védelmébe veszi, de azok is Ábrahámtól származtak, körülmetélkedtek stb. Tehát itt csak szabadabb felfogásról van szó. Csúdalozik a pogány százados hitén s már nem akarja megtagadni, hogy a pogányok is részesülhetnek az Atyának jóságában, de nemsokára hangzik a jelszó: én nemcsak Izraelnek eltévedt juhaimhoz vagyok küldve. S az őskeresztény gyülekezet még sem hitte el Pálnak, hogy Jézus nyomdokain jár, mikor a pogányoknak is kész hirdetni az evangéliumot.

Pál előbbre vitte a kereszténység ügyét. Azt a nagy kincset, melyet a zsidó elzárkózottság és törvényszerűség már kezdett elfojtani, ő kivitte s megmutatva átadta a világnak, hogy a Krisztus tudománya adjon új életet az emberiségnek. Az ő érdeme, hogy a kereszténység nincsen elrejtve Palesztinának egyik szögletébe, mint az ebiotizmus. Ő nem kötötte meg gyülekezeteit szörszál-

hasogató törvényekkel, hanem inkább arra készítette, hogy engedjenek az emberi léleknek. A keresztény szabadságérzet nagyobb erőt ad, mint a törvény betűihez való ragaszkodás.

Teológiájában sok az idegenszerűség, de az ő korában az felelt meg a felfogásnak s ez biztosította az ő munkásságának maradandóságát. A Pál hatása nem is rövid életű. Egész a renaissance-ig, sőt a reformációig ő a vezető keresztény gondolkozó. S talán kimondhatjuk, hogy mindnyájan az ő keresztény szabadságában élünk. Pál a prófétája egy igazi hitbeli vallásnak.

Az bizonyos, hogy az ő gnosztikus spekulációja sok nehézséget is hagyott hátra. Már a protestántizmusban a megigazulás tana nagy teherképen maradt vissza.

Ha Krisztust úgy ismerik, mint aki nem az emberiséghez tartozott, hanem emberi képmásban lejött a földre, hogy kiengesztelje a keresztén az emberiség vétkét és most mint világkormányzó uralkodik — *akkor főképen Pál — és nem Jézus az, aki egy ilyen kereszténységet alapított.* De ha a kereszténység sajátos lényegére vagyunk tekintettel, akkor sok hiányzik még, hogy Pált a kereszténység megalapítójának nevezhessük.

Sok gondolatot tulajdonítanak Pálnak, amelyek pedig nem az övéi. Igaz, hogy ő Jézust a zsidó messiásból az egész világ szabadítójává emelte s minden világesemény középpontjává tette s ezáltal a kereszténységet világvallássá, de azt is el kell ismernünk, hogy Assisi Ferenc, Augustinus, a német misztikusok, Luther, Zwingli, Schleiermacher, Herder stb., nem csupán a palizmus továbbfejlesztői.

De mi tartja össze a kereszténységben a különböző formákat, alakzatokat, melyek egy s más hatás alatt létrejöttek? Honnan van az a maradandó életegység, ami a nagyokat kényszeríti, a kicsinyeket emeli? Az a nagy szeretet adja ezt az erőt, amely minden vallásnak lényege s amely a názareti Jézus hátrahagyott, soha el nem évülő öröksége. Az a földi Jézus, ki szegény és szenved, akinek fájdalma és öröme van, nagy szerepet játszik a Pál Krisztusa mellett a kereszténység történelmében. Az isteni hivatás, jelentőség háttérben is mindig célravezető volt az ember Jézusra való utalás. S ha földi életünkben mint követendő példa állhat előttünk ez a Jézus, akkor határozottan kimondhatjuk, hogy ő alapította a kereszténységet.

A szent szeretet hatalma létrehozta már az idvezítő életében

a messiás-hitet s halála után megerősítette a feltámadás csodálatával s ezáltal lehetségessé tette Pál apostol munkásságát, ki elvitte a szeretetről szóló üzenetet a pogányoknak s ez által nekünk is.

Mindent összefoglalva, a kereszténység alapja a Jézus, mert szeretet és hit csak személytől származik. Aki e szeretetben marad, Istenben marad s az Isten ő benne.

Pál apostolnak nagy érdeme, hogy ezt tudjuk. Ő útmutató Jézushoz és Istenhez. Ő a kereszténység második alapvető munkása.

Magyarország közoktatásügye 1910. évben.

Írta : Vári Albert.

Az előttünk fekvő mű, mely különlenyomat „A m. kir. kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv“-ből, három vallás- és közoktatásügyi miniszter működését érinti. Visszanyúlik még az *Apponyi Albert* gróf miniszterségének utolsó napjaira, magában foglalja a *Székely Ferenc* ideiglenes miniszterségét és végül a *Zichy János* gróf működését. Mi mindenekelőtt örömmel állapítjuk meg a tényt, hogy a Székely Ferenc személyében, habár ideiglenesen is, de unitárius ember látta el a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi kormány teendőit. Ez a tény fényes elégtétel vallásunknak a múlt sötét idők üldöztetéseiért, amikor az unitáriusokat a hivatalokból kizárták s magasabb tisztségre nem alkalmazták. Ha összehasonlítjuk az új időknek ezt az irányát és szellemét a III. Károly és Mária Terézia nem is olyan régen letűnt korával, jóleső önérzet töltheti el keblünket s szép reményekkel nézhetünk vallásunk és egyházunk jövője elébe.

Még egy másik tényt is megállapíthatunk a kezünk alatt levő mű alapján. Azt t. i., hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterium működése vallási téren mind szűkebbre szorul, míg a közoktatásügyi tevékenysége mind inkább kidomborodik. Mi ebben a tényben is egy helytelen hagyománynak a lassú sorvadását s egy helyes és szabadirányú törekvésnek az előrenyomulását látjuk. Mi vallás és egyház között különbséget teszünk. A kettő nem egy jelentésű fogalom. Az államnak joga van az egyházak életét figyelemmel kíséreni s azoknak működését a törvény és közérkölcshelyzetéből ellenőrizni, de nincsen joga a hitnek és a vallásnak az ügyeibe beleavatkozni s ezen a téren az egyéneket egy vagy más irányban befolyásolni. A vallás mindenkinek magánügye. Ez a magánügy állami kormányzást nem vár és nem tűr. Éppen ezért

mi csak helyeselni tudjuk azt az irányzatot, mely ezen miniszteri-umnak a szorosán vett vallásügyi működését talán öntudatlanul is szűkebb térre szorítja, hogy a közoktatásügyi tevékenysége annál intenzivebb legyen és termékenyítőbben hasson.

Még egy általános észrevételünk van a miniszteri jelentésre. Ismételten előfordult, hogy a miniszteri, hivatalos székben „*két protestáns egyházzól*“ beszélnek. E jelentésnek is van egy mondata, amelyben ez a kifejezés előfordul. A 11-ik oldalon ugyanis ez áll: „Az 1848. XX. t.-c. 3 §-ának fokozatos végrehajtása véget a *két protestáns* egyháznak e címen eddig kiosztott segély megfelelő emelése iránt az intézkedések megtétettek“. Apponyi Albert gróf, midőn unitárius részről ilyenszerű kijelentését kifogásolták, egyfelől a törvényre hivatkozott, másfelől pedig azt mondotta, hogy nem az ő haláskörébe tartozik eldönteni azt, hogy ki a protestáns és ki nem. Ezt mi is korrekt álláspontnak tartjuk. De hát akkor egy hivatalos jelentésben miért beszél mégis a miniszter „*két protestáns*“ egyházzól. Miért irányítja és tereli a közvéleményt a protestáns szónak ilyen szűkkörű és kizárólagos jelentése felé? Hiszen a protestánsok nagy többsége ezt már ma nem így értelmezi. Ez a szűkebbkörű felfogás ma már meghaladott álláspont, ami legkevésbé találó az ország közoktatásügyi miniszteréhez. De felfogásunk szerint sem történelmileg, sem a törvény szempontjából meg nem okolható. Igaz ugyan, hogy az 1791. évi XXVI. t.-c.-ben „*két protestáns felekezet*“-ről van szó De hazánkban a vallásügynek és az egyházak jogviszonyának nem ez a végleges szabályozása. Akkor még az unitárius vallás nem volt Magyarországon bevett vallás. Akkor valóban csak „*két protestáns*“ egyházzól lehetett szólni törvényesen. De az 1848. évi XX t.-c. lényegesen megváltoztatta a helyzetet. Nevezett törvény 1. §-a az unitárius vallást is törvényesen bevett vallásnak nyilvánította. Így az eddigi „*két*“ protestáns egyházzhoz törvény- és természetesen csatlakozik a harmadik is, amely ugyanazt az irányzatot és szellemet szolgálja, mint a másik kettő. A mint nem beszélünk ma a 18-ik század nyelvén, úgy a magukat túlélte törvények által nem tanácsos a közfelfogást zavarni s a tisztultabb vallási és egyházi fogalmakat meghomályosítani. Az 1529-ik évi speieri gyűlésen csak a lutheránusok protestáltak. Ennek alapján szoros értelemben csak őket lehetne protestánsoknak nevezni De azóta ez a szó egy nagy és egy általános iránynak a kifejezője lett. Akik tiltakoznak a val-

lási tekintélyek és a vallási külső kényszer és erőszak ellen, mind-azok protestánsok, bármilyen felekezethez is tartoznak. Különben azt is megállapíthatjuk és pedig örömmel, hogy a miniszter idézett kijelentése nem fedi a valóságot, mert a többi protestánsokéval együtt a mi államsegélyünk felemelése iránt is intézkedett.

Ezek után rátérhetünk a jelentés ama főbb adatainak az ismertetésére, amelyek olvasóinkat is érdekelhetik.

A jelentés szerint befejezést nyert a kath. alsó papság kongrua rendezése is úgy, amint az a nem katolikus lelkészeknél történt. A szükséges kongrua összegből a nagyobb egyházi javadalmak csak 700,000 K-át, a magyar vallásalap 1,200,000 K-át fedez, a többi az állampénztár terhére megyen. Az 1909. évre a latin és görög szertartású kath. lelkészek részére 3,093,597 K útványoztatott kongrua címen. A mindenkori kongrua igények megállapítása céljából szervezetett az „országos katolikus kongruatanács“ 15 taggal, mely negyedévenként tartja gyűléseit.

A nem kath. lelkészek részére 1910. évben 2,555,687 K 95 fill. kongrua útványoztatott. Ebből 106 unitárius lelkésznek jutott 114,533 K 57 fill.

A *középiszkoláknál* is fejlődésről számol be a jelentés. Intézkedés tétellett új középiszkolák felállítása, a csonka intézetek kifejlesztése és népes iskolákban párhuzamos osztályok létesítése iránt. A főigazgatói értekezlet megállapodása alapján „egészségügyi“ és „tanulmányi“ szempontból intézkedett a miniszter, hogy a délelőtti tanítás az összes középiszkoláknál életbe léptetessék. Az igazgatói értekezletek megkönnyebbitése céljából a résztvevőknek 50 K úti átalány folyósított.

A *népmivelés* egységesítése céljából a népoktatás és kisded-óvás elvi jelentőségű ügyeit együvé csoportosította a miniszter. Ezenkívül növelte az iskolák és tanítók számát. Ez utóbbi 6,640-ről 7,524-re emelkedett. A beszüntetett „Néptanítók Lapja“ 1910. szeptember havában újra megindult. A tanfelügyelet fokozottabb végzése szempontjából tanfelügyelői kirendeltségek szerveztettek. Valamint tervbe vétetett a tanfelügyelet általános reformja is. Igéri a miniszter, hogy a jövőre a tanfelügyelők kinevezésénél a magasabb képzettséget és a pedagógiai kvalifikációt előnyben fogja részesíteni. A nem állami iskolák segélyezésére 8,540,000 K fordított. Intézkedés történt arra nézve, hogy az ingyenes népoktatás végrehajtása folytán a tan- és felvételi díjakért az illetők megfelelő kár-

pótlásban részesüljenek. A gazdasági ismétlő iskolák törvényhozási rendezése a miniszternek egyik életrevaló terve. Az iparos tanonciskolák száma 18-cal szaporodott.

A tanítóképzés terén két fontos újítás történt. Egyik a tankepesítő vizsga reformja, másik a tanterv revízió. Az elsőknek vezető gondolata a magyar nemzeti jelleg kidomborítása, a másoknak pedig a gyakorlati élethez való közeledés. Mind a két törekvés elismerésre méltó.

Ezekon kívül a gyógypedagógia, a kereskedelmi, a különböző szakoktatás, a muzeumok, könyvtárak, művészetek terén végzett szép és elismerésre méltó munkát a közoktatásügyi kormány.

A főbb statisztikai adatokat a következőkben ismertetjük: Az 1909—10 isk. évben 2,762 kiseddóvó intézet működött, amelyek között vannak állami, községi és felekezeti jellegűek. Kiseddóvó-dában járt 241,211 gyermek, a kiknek 0·5%-a volt unitárius. Tanköteles volt 3,112,600, akikből mindennapi 2,263,798 és ismétlő 848,802. Az összes tankötelesek közül az iskolába jártak száma 86·9%, míg a mindennapi tankötelesek közül 88·9%-ot tett ki. Az elemi népiskolák száma 16,455 volt. Ebből 2,744 állami, 6 vármegyei, 1,333 községi, 12,075 felekezeti. A felekezeti iskolák közül 36 volt unitárius. A 36 unitárius iskola részére tanítói fizetés kiegészítés és korpótlék címén 36,288 K államsegély útványoztatott. Az unitárius tankötelesek közül 7368 járt iskolába. Ezek közül 1515 felekezeti, 4673 állami, 869 községi iskolát látogatott, a többi idegen felekezeti iskolába járt. Unitárius iparos tanonc 385 volt. A felső nép, illetve polgári iskoláknak 97, a tanítóképzőknek 16, míg a tanítónőképző intézeteknek 45 unitárius hallgatója volt. Gimnáziumokban és reáliskolákban együttesen 558 unitárius növendék tanult. Ebből 372 tanult felekezeti intézeteinkben, a többi 186 állami, vagy más felekezeti intézetben tanult. Az unitárius középiskolai növendékek száma szép emelkedést mutat, mert amíg az 1901—1905. évi átlag 431, addig az 1906—1910. évi átlag 526-ot tesz ki. A felső tanintézetek hallgatói közül 109 volt unitárius, ami 0·9%-ot tesz ki. Művészeti iskoláknak is volt 32 unitárius tagja. Állami gyermekmenhelyeken 221 unitárius gyermek volt elhelyezve, ami városok szerint így oszlik meg: Arad 3, Budapest 24, Kecskemét 2, Kolozsvár 35, Marosvásárhely 62, Nagyvárad 2, Pécs 3, Szabadka 6, Szeged 35, Szombathely 5, Temesvár 44.

Kereszttségben részesült 2211 unitárius újszülött, ami 89 4°/_o-nak felel meg. Konfirmált 1302 Egyházi áldásban részesült 579 pár, vagyis a házasságkötések 100°/_o-a és temetési szertartásban 1,432. Az unitárius egyházból kitért 78 férfi és 125 nő. A kilépettek nagy része a r. kath. és református egyházba tért át. Az unitárius egyházba jött 46 férfi és 65 nő. *Igy az áttérések folytán 92 veszteségünk volt.* Az unitárius istentiszteletek mindenütt magyar nyelven tartattak.

Arany Tamás.

Írta : Dr. Borbély István.

Arany Tamásról egyház- és irodalomtörténetírásunk még mindig nem tud többet néhány olyan kifejezésnél, amelynek értelme félig homályos és csak részben fedi a valóságot. Kanyaró 1891-ben azt írta, hogy „az unitárius hitnek honunkban Arany Tamás volt legelső apostola“ (Unitár. Magy. 56. l.). E nézetét 1906-ban azzal egészítette ki, hogy Arany „a nemrég teljes egészében megjelent Kálvin-Institutiokból a Servet nem mindenütt szerencsésen cáfolt Restitutioja szembetünőbb igazságait okoskodta ki“ (Dávid F. 13. l.). „Unitárius polemikusok“ című irodalomtörténeti tanulmányomban (9. l.) én azt állítottam, hogy „a dogmatikus Stancaró első követője Magyarországon, ki mesterének elveit annak eltávozása után nyíltan hirdette, köröspeterdi Arany Tamás volt“. E véleményeket fogom revideálni az alábbiakban.

Huszár Gál, a kassaiak száműzött papja, 1562-ben arianus tévelygéseknek mondja Arany állításait. Ugyanez a vád később gyakran illette Dávid Ferencet is, aki kellő önérzettel tiltakozott ellene. A kifejezés maga („arianus tévelygés“) különben általános értelmű. Dávid Ferenc 1555-ben a Dialysisben azt írta, hogy Stancaró „Philippum Melanthonem ter pessimum nominat Arrianum“ (6. l.); alább pedig (14. l.) ő mondja Stancaróról és követőiről, hogy „qui affirmant eum secundum divinitatem intercedere sunt ter pessimi Arriani“. A római katolikus Novicampianus Albert 1556 november 26-án a zwinglianus Kálmáncsehi Sánta Márton^t nevezte eretnek arianusnak (Szamosközy: IV. K. 1. l.). Mint a példák igazolják, „arianus“ elnevezésen értettek minden olyan tanítást, mely nem pontos másolata a nicaei zsinat confessiojának. Ezt különben a szikszói zsinat (1568) végzéseinek azon pontja is igazolja, ahol ez a figyelmeztetés olvasható: „szedje össze kiki az érveket, hogy Arius annál hamarabb megszegyenüljön“ (Kiss Á:

A XVI. században tartott ref. zsinatok végzései, 615 l) Általános-
ságban tehát Arany Tamás is arianus volt. Sőt pontosabb-értelem-
ben véve e szót, Árius két főállítását is megtaláljuk nála. A Melius
által elősorolt tévelygések között az első ez: Krisztus nem Isten,
ami annyit jelent, hogy a fiú nem egylényegű az atyával, követ-
kezőleg nem is öröktől fogva való.

Am, többet és egyebet is találunk az arianizmusnál Arany
dogmatikájában. Melius cáfoló könyve az ő tévelygéseit aként cso-
portosítja, hogy 1—3 állítás a személyeire, 4—9 a bünbeesésre,
10—20 a bünbocsánatra, 21—26 az egyházi szertartásokra vonatkozik.

Az első és kiindulási tétel ez: *Krisztus nem Isten* Arany ezt
a következőképen okolja meg: 1. Krisztus azt mondta, hogy az
ő atya nagyobb, mint ő; ha nagyobb, bizonyára tehát nem egyenlő
(i. m. 14—16 l.); 2. János 5, 6, 11, 17 és Máté 28 szerint Krisztus
embernek a fia, aki önmagától semmit nem mívelhet, hanem min-
den dicsőségét Istentől kapja, illetve kapta (16—20 l.); 3. János
5, 7, 8 és Lukács 20 szerint Jézus tanul atyjától, növekedik tuda-
mányban, miért is nem övé amire tanít, hanem atyjáé (20—21 l.);
4. az embernek fia nem tudja, mikor leszen az utolsó ítélet napja,
ha Isten volna, bizonyára tudná (21—22 l.); 5. a szentírás asz-
szonyállat magvának mondja Krisztust (22 l.); 6. csak Isten sege-
gelmével tudhatott föltámadni (23 l.); stb. E megokolásoknál Arany
csupán bibliai idézetekkel bizonyít s a más tételeknek bírálásánál
mutatott önálló gondolkodást ezúttal annyira elhagyja, hogy Melius-
nak a szentlélek istenségét igazoló ezen okoskodása ellen: Látod-e,
azt mondja az írás, hogy tres sunt: nomen, accidens est, accidentia
non subsistunt. Valami vagyon, valaminek állatja, valósága, tulaj-
donsága állat szerint való vagyon, nemcsak név az, hanem állat
is. Az atyának, fiúnak és szentléleknek állatja, személye és valósága
vagyon, hát állat szerint való ipostases, hypostamena: valósággal
l-vők és valók az egy állatban a három személy, nemcsak névül“
(37 l.), csupán azt állítja: „Az írás azt mondja, hogy a szent lélek
ajándék, adatik, küldetik és könyörög (35 l.), következőleg a szent
lélek nem Isten, hanem csak Istennek szerelme“ (33. l.).

A mennyire Melius könyvéből kiolvashatjuk, a trinitas fogal-
mát Arany csak másodrendűnek tartotta. Mintha érezték volna ezt
ellenfelei is, mert argumentumaik javarészt a bünösségről való
tételek pertactálásához tartogatták.

Arany Tamás erkölcstanának — mely magyar földön addig
még nem ismert állításokat tartalmazott — alapvető tétele ez:

„A bűn hogy legyen, Isten oka“ (74 l.). Csodálatosan önálló okoskodással védi e kijelentését. A bibliával kezdi, ahol írva van, hogy Isten mindenható, ő a kezdet és vég, kinek tudomása és akarata nélkül semmi sem létezik. Majd így folytatja: „Isten oka a bűnnek is, mert amiből a bűn leszen, az indulat és akarat, azt Isten adta és teremtette“ (77. l.). Meliusék ugyan első tekintetre erős kifogást vetettek ez okoskodás ellen: „Te fiadnak ezer aranyat adsz tanulásra, de ő azt a paráznákra és kártyára költi. Nem részegeskedhetnek, ha te pénzt nem adtál volna neki. De azért nem te vagy az oka a te fiad gonoszságának, mert nem bűnre és nem gonosz végre adtad fiadnak a pénzt avagy a kést; noha megölte magát vele, nem vagy te oka. Így az ember is az Istenét gonoszra fordítja és gonoszul éle az Istenével, az Istenéből ördögöt csinálja“ (78 l.). Azonban Arany logikája túléri e példát. „Minden ember állatját, életét és mozgását Isten teremté; mindezek okai a bűnnek, a Sátán, az ember akaratja és indulatja“ (77 l.).

A további kérdés ez: *vajjon Ádám az ő bűnbeesése után elkárhozott-e s ha igen, az ő elkárhozása az egész emberiségre is vonatkozik?* Arany a feleletében a praedestinatio tanával oly frapansul válaszolt, hogy Melius ellencáfolatából nem maradt egy szemernyi épségben. Ime: „Ha Ádám Isten figyelmében és szerelmében volt, senki Istentől el nem szakaszthatta,“ mivel „valakit Isten felírt az ő könyvébe és elválasztott az örök életre, azok el nem veszhetnek“. (47 l.) Vagyis Ádámot bűnbeesése nem kárhoztatta el. Ehhez járúl a tény, hogy Ádám bűne meg volt az ő bűnbeesése előtt is, hiszen arról a fáról ragadt rá, mely a paradicsomban gyökerezett és hajtott gyümölcsöt (53. l.). Már most, amiért sem Ádám, sem általában az emberiség nem kárhozott el, kérdés, vajjon következőleg valamennyien üdvözülünk? Erre nem találtam Melius könyvében Arany részéről való egyenes feleletet. Ellenben azt a tizenkilencedikül felsorolt eretnokség állítja, hogy „nem mind e világot váltotta meg Krisztus és nem mindenekért halt meg, hanem csak a választottakért“ (105. l.). Meliusék ezt is megrótták, mondván: „Elégségesképpen mindenekért megholt, de használatosképpen csak a választottakért“ (108. l.).

Arany azt tartotta, hogy az igazhitű keresztény ember vallástételei csupán az újtestamentumban találhatók meg, ennél fogva az istentisztelet és egyházszerzet alapjául is az abban levőket szabad elfogadni csupán, az ószövetséget hirdetni, tanítani fölösleges (100 l.). Ugyanezt az állítást későbbben Dávid Ferenc is hangoztatta

a következő jellegzetes mondatban: „Mikor az emberek szabadságot vettenek önmaguknak egyik testamentumból a másikba való menetelre: szabad volt ottan egyiket a másikba változtatni és az új testamentomnak rendelkezését az óra fordítani, Krisztust Mózes és Mózeszt Krisztussá tenni; és végre odajutott a dolog, hogy ez a két testamentumból vett bizonyságoknak összeszúrása és zavarása sem Krisztus értelmével, sem Mózesével együtt nem járt. (Az egy ő magától való, stb. Gij²).

Meglepő, hogy a huszonharmadik eretnokség szerint Arany azt kívánta: „Szükség ostyának, oltárnak, papi öltözőnek, kámsának, fülbe való gyónásnak és egyéb cifrának lenni az anyaszetegyházban. Nem oszthatni asztalon, pohárból, kovászos kenyérral avagy rozs, köles, árpa avagy cirok kenyérral az urvacsoráját.“ (113 l.) Meliusék az alábbi módon tagadták e kívánalom jogosságát: „Krisztus az úrvacsorában három parancsolatot adott a vacsora állatjának elvevésébe és megtartásába. Első: vegyétek, másik: egyétek, harmad: az én emlékezetemre tegyétek, azaz az Úr halálát hirdessétek. Parancsolja, hogy a kenyeret, pohárt vegyük és együk és az ő szerzése szerint éljünk vele; de nem parancsolja, mely nap, hol és mikor, hányszor, micsoda kenyérral, borral? Kezedbe vegyed-e avagy szádba; vas, arany, ezüst, ón, fa, föld avagy üveg pohárból? Leülve, állva, fekvé? Asztról-e, vékától, köről, tányérról? Micsodás ruhába, cikornyás ruhában-e avagy parasztruhában? Ezekről semmit nem parancsol; sem a gyónásról“ (114 l.).

Arany azt is tanította, hogy nem jó énekelni a gyülekezetben (111. l.). Kortörténetileg is jellemző Meliusék ellenkezése: „Taneitsuk és intsük egymást hymnusoknak, cancioknak, lelki dicséreteknek és psalmusoknak általa. Ha csak súgva, szivedben, lelkedben, magadban énekelsz, nem tudsz úgy mást tanítani és inteni az énekléssel. A község sem tud úgy Ament mondani a te áldásod és éneklésed után, ha csak a szivedben zomborálsz. Agyafúrott deli cifra szentegyházi szolgák avagy inkább déli bábák azok, kik a lelki keresztyén dicséreteket, psalmusokat, antifonákat, patremot, credot, etinterrat feleségektől való szégyenletekben nem mondják, hanem inkább megtiltják. Nem jó a pápai idegen nyelven való ordítás, teljes torokkal, értelem nélkül való éneklés, orgonálás, hegedülés és diskantolás a keresztyéni gyülekezetekben, kik csak fülnek és nem léleknek szolgálnak. Mert bolondoskodik, aki értelem

nélkül tanít és énekel a gyülekezetben. 1. Cor. 14. De a keresztényi éneklés eleitől fogva volt az anyaszentegyházban“ (112—113. l.).

Šzintén Arany tévelygései közé (XXI. eretnokség) tartozott az is, hogy űzerinte „az esketésnek nem kell lenni a házasságban a lelkipásztor által, sem más által, mert nincs az írásban“ (110. l.). Meliusék elismerik, hogy minderről nincsen rendelés sehol s ha a házások tökéletesek volnának, nem is kellene ilyen szokást megtartani (111. l.), azonban „mostan a megromlott természet vonzza a házasságban való összeesküvést“ (111. l.). A papi illetékesség kétségbevonásával szemben csak annyit concedálnak, hogy „ahol nincs prédikátor, ott jámbor birónak avagy tökéletes jámbor esküdtnak általa meglehet az esketés, mikor immár az Isten a két személy között megszerezte a házasságot“ (111. l.).

Honnan szedte össze Arany Tamás tanait? Erre nézve csak egy helyütt találtam határozott utalást, a hetedik eretnokség említésénél, ahol ez olvasható: „Azt mondja Arany Tamás Stancarus Ferenczel egyetemben, hogy Krisztus nem mindkét természetben közpénjáró és engesztelő az Isten és ember között“ (49. l.). Egyrészt e mondatból, másrészt Krisztusra vonatkozó egyéb állításaiból minden nehézség nélkül elhihetjük, hogy Stancaro tanait tette magáévá s így az ő követőjéül is tekinthető. Azonban nem a christologia Aranynak „főeretnoksége“, hanem a bűnről való tan. Ezt abban a formában, melyet Melius könyve tartott fönön számunkra, egyetlen Erdélyben ismeretes reformátor iratában sem találtam meg; hajlandó vagyok ezt Arany saját egyéni vizsgálódásainak eredményéül tekinteni. Eredetiségét is ebben találom csupán. Egyházszervezeti kívánalmai erősen római-katholikus szelleműek, itt még a lutheránus ujitásokig sem jutott el. A házassági esketésnek fölöslegessé nyilvánítása az anabaptistákat juttatja eszünkbe. Mindent összefoglalva: Arany Tamás tanai érdekesen és hűen tükrözik vissza hazánknak az 1560—1562 között volt hitbéli forrongását.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Rövid tanulmányi kalauz hittanhallgatók részére. Írta: dr. Tschackert Pál göttingai theol. tanár; fordította: dr. Szlávik Mátyás eperjesi theol. tanár. Egy 66 oldalra terjedő értékes kis munka fekszik előttünk. Alapjában véve egy kis theologiai enciklopédia; összeszorítva dióhéjban mindaz, amit egy hittanhallgatónak okvetlenül tudnia kell; a mi precíz körvonalakban kijelöli azt a határt, amelyek között neki élnie és mozognia kell s megmutatja azokat a főpontokat, melyeknek összekötése által a megfelelő kép kialakul, az *egység* létrejő tanulmányaiban s munkálkodásában. Szerző felsorolja előszavában azokat a figyelemreméltó theologiai terjedelmesebb német enciklopédiákat, melyekből a hittanhallgatók tanulmányaikat kiegészíthetik. Már magában ez becses, a további részekben pedig óvatosan kerüli, hogy minden szakra nézve könyvlistát állítson össze, ami a legtöbb enciklopédiai munkát unalmassá teszi. Tschackert rábízta ezt az illető szakok előadóira.

Az általános bevezető részekben ügyesen fejtegeti író azt a hasznot és előnyt, melyet a hittanhallgató nyerne, ha az enciklopédia, mint bevezető és befejező összefoglalás kétszer adatnék elő a theologiakon. Az első rész foglalkozik a kereszténység lényegével, a theologია önállóságával, szabadságával, vallásos jellegével, egyháziasságával, a theologianak a művészetekhez, a többi tudományokhoz és az általános műveltséghez való viszonyaival, végül pedig az enciklopédia történetével. E cikkekben, bár el kellett volna kerülnie, nem tudja író saját dogmai nézeteit elhallgatni és épen dogmai nézeteinek előtérbe tolása által néhány olyan állítást, sőt meghatározást kockáztat meg, melyet el nem fogadhatunk. „Az egyház megvolt, mielőtt theología lett volna. Mindenféle theologianak az egyház a *priusa*“. Ezt nem hisszük és a legtöbb theologus ellene szól ennek. A kereszténység meghatározása e munkában tulságos orthodox ízű. Általános természete különben a német theologusoknak, hogy még ott sem tudnak szabadulni dogmai

nézeteiktől, ahol azokra semmi szükség. Épen ezért nem hallgathatjuk el fordítónak azt a nemes fáradozását, hogy zárójelek [] között sok felvilágosító és értékes, sőt több helyen valósággal helyesbítő megjegyzéseket ad.

Író a theol. tudományokat két csoportba osztja. De hát mint annyi mások, kik a négyes szakcsoportot nem fogadják el, kénytelen ő is visszatérni oda, hogy alcsoportokat állítson fel, amivel ő maga is megcsinálja a négyes csoportot. Meddő dolognak tartjuk a kettős vagy négyes felosztás érdekében harcra kelni. Ez egy hajszállal sem viszi elébb a theol tudományokat.

E megjegyzéseinkkel nem kívánunk, nem akarunk levonni semmit a munka értékességéből, mert annak különösen második része valóban az, aminek lennie kell. Bátran adhatjuk e kis könyvet hittan-hallgatóink kezébe, sőt melegen ajánljuk, hogy adjuk is oda. Fordítónak pedig köszönettel tartozunk, hogy e munkát magyar theológiai irodalmunkba átültette.

A szavojai vikárius hitvallása. Írta: Rousseau J. J. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel kísérte: dr. Rác Lajos sárospataki tanár. Ára 2 K 50 fill. Dani és Fischer utóda. Sárospatak, 1912.

Az emberi lélek egyik legmagasztosabb sajátosságának, a valóságos meggyőződésnek, a hitnek talán leggyönyörűbb bölcséleti rendszerbe foglalása Rousseau Emiljének IV. könyve. Emil a 15. életévet elhagyva közeledik a férfi korhoz. „S e korszakkal, midőn a közön-séges nevelést be szokták fejezni, kezdődik sajátlag a mienk“ — mondja Rousseau. Bevezetni az életre előkészített növendéket az életbe, megismertetni annak legmélyebben járó problémáival, szinte áttekinthetetlen mélységeivel és magasságaival, a lélek titkaival, hogy így az embernek ne csak elméje legyen a mindennapi élet céljainak megfelelőleg kicsiszolva, de ruháztassék fel érző szívvel, gyönyörködjék az emberek jóságában s legyen ő maga is jó, szeretetre méltó, illedelmes és szerény. A vallásos nevelés a nevelő által épített mű betetőzése. De ez ne a hagyományos vallás s ne is a párisi előkelő körök frivol materializmusa legyen, hanem egyszerű és észszerű. „Emil 15 éves korában még nem tudja, hogy lelke van s talán 18 éves korában is jókor van azt megtudni“, ez volt Rousseau nézete. Miért? Mert a gyermek elméje nem képes arra, hogy Istent, mint szellemet fogja fel s szükségkép bálványimádó lesz. Ez ok miatt kárhóztatja Rousseau a korán kezdett vallásos oktatást.

A lélekről, Istenről és a vallásfelekezetekről kikristályosodott elveit, nézeteit egy egyszerű szavojai falusi pap által hirdetteti, hogy annak lelki háborgásait festve annál megkapóbbá tegye bölcséleti rendszerét. Hiszi, hogy e nagy mindenséget egy hatalmas és bölcs akarat igazgatja s ezt műveiből látja, vagy jobban mondva érzi. Akár örökös az anyag, akár nem, annyi bizonyos, hogy az egész egy értelmes lény létezésére mutat, mert mindennek a célja egy: mindennek megtartása a megállapított rendben. A világ létezésének okát nem kutatja, de bámulja a részek kölcsönhatását egymásra s azt az összehangzást, melyben a benne levő lények egy közös cél érdekében munkálkodnak. Azt a lényt, amely ily mély belátással, bölcsességgel igazgatja a világegyetemet, mely akar és tesz, nevezi Istennek. Tapasztalatok alapján mondja, hogy Isten belátó, hatalmas és jó. De bevallja, hogy mivel érzékekkel s elmével fel nem foghatja, minél többet gondol rá, annál inkább megzavarodik elméje, mihelyt keresi, hol van, mi ő, mi a lényege s a megzavart elme nem talál semmit. Isten az embert szabaddá tette s e szabadságból sarjadzik minden jó és rossz. Isten nem felelős a rosszért, hanem az ember s számon kéri mindazt, mit az embernek adott.

„Szóval, minél inkább erőlködöm, hogy az ő végtelen lényét áttekinthessem, annál kevésbé fogom azt fel. De ő van, elég nekem azt tudni; minél kevésbé fogom fel, annál jobban imádom őt. Leborulok előtte s így szólok hozzá: Lények lénye, én vagyok, mivel te vagy; szüntelen terólad elmélkedni nekem annyi, mint kűtfőmhöz felemelkedni. Eszem legméltóbb használata az, ha előtted porba borúl; felfrissülés elmémre, elragadtatás gyöngeségemre nézve, ha nagyságod előtt földre borulva érezhetem magam“. Mekkora vallásos hittel, lemondással, a gyöngeség s emberi elme viszonyított törpeségének tudatával hirdeti ez észszerű hittudományt a szavojai vikárius!

Az ember erkölcsi életének szabályait nem egy magas filozófia alapelveiből meríti, hanem a szív mélyében keresi, hová kitörülhetetlen betűkkel írta őket a természet. A lelkiismeret, az erkölcsi jó és rossz, az ember lelki hajlamainak törvényeit természetesebb s egyszerűbb módon, de egyúttal ékesszólóbban nem ismertethette filozófus, mint ő. „Lelkiismeret! isteni ösztön“ — kiált fel — „halhatatlan és égi szózat; biztos kalauza egy tudatlan és korlátolt és szabad lénynek; csalhatatlan bírása a jónak és rossznak, mely az embert hasonlóná teszed Istenhez, — te teszed az ő természetét kitünővé és cselekedeteit erkölcsösökké“.

A kijelentett vallásban való hitét elveti, minden vallást elfogadhatónak mond, ha az embert jóvá és nemessé neveli. „Isten azt kívánja, hogy őt lélekben és igazságban imádják; ez a követelés minden vallásra, minden országra és emberre érvényes. Ami a külső szertartást illeti, itt nincs szükség kijelentésre“. Majd: „Ha volna oly vallás a földön, amelyen kívül örök kárhozát vár az emberekre“ — s Isten ezt nem adná az emberek tudtára — „e vallás Istene a legméltánytalanabb s legkegyetlenebb zsarnok lenne“.

Mennyire tisztult vallásbólcelet azon kor dogmatikusaival s más részről materializmusával szemben! S mennyi üldözés magva a hatalom részéről s hányódás s keserűség forrása a természet evangéliuma hírdetője számára.

Dr. Rácz Lajos gyönyörűséggel merült el e nagy mű szerzőjének sokat szenvedett, hányt-vetett életének rajzában s tette e munkát magyarrá, élvezetessé. Rousseau 200 éves születése évfordulójának emlékét szebben nem örökíthette volna meg, mint azzal, hogy elveinek terjesztése mellett a Bevezetésben kimutatta Emil, de különösen a szavojai vikárius vallomásai keletkezésének történelmi okait s az eredményeket, mikor ez által maga ellen zudította egy részről az egyházi és állami hatalom reakciós ördögi hadát, kik létüket látták megtámadva; s más részről barátait, a filozófusokat, kik romboló munkájuk eredményei s saját személyük megtámadóját látták benne. Maga Voltaire „határtalanul dühöng ellene, amint ezt egyebek közt a szavojai vikárius hitvallásához írt marginális jegyzeteiből látjuk“. Részletesen ismerteti e mű által magára zudított üldöztetés minden egyes fázisát s kiterjeszkedik, bár röviden az Emil által felkeltett vitairodalom ismertetésére is. Fordító maga is pár sorban kifogásolja Rousseau elveinek pár pontját, így az irracionális elem és a büntudat érzésének hiányát. Kifogásolja továbbá, hogy Rousseau a nevelés betetőzésének szánta a vallásos nevelést s csak akkor tartja helyesnek Istenről beszélni a növendékkel, midőn a férfikor kezdő határához ért, tehát Isten létének belátására elég érett. E fejezetben végül az eddig megjelent 4 magyar fordítást említi meg.

A II. fejezetben a szavojai vikárius hitvallásának igen szép teljes fordítása van, melyet előzetesen röviden már bemutattam.

Végül a III. fejezet első felében Rousseau eredeti s a másodikban a saját jegyzeteit adja, igen ügyes csoportosításban magyarázza a szavojai vikárius képletes szerepeltetését s ismertetve két példányképét Gaime és Gotier abbét, kiknek képe lebegett Rousseau előtt a vikárius megrajzolásában.

(r. á.)

Erdélyi Történelmi Értesítő. Szerkeszti és kiadja dr. Veress Endre. Megjelenik évenként négyszer. Előfizetési ára egész évre 4 K. I. évfolyam 1—2. száma. Dr. Veress Endre, a „*Fontes Rerum Transsylvanicarum*“ nagyérdemű gyűjtője és közrehocsátója, a fenti címen folyóiratot indít útjára. Egyelőre adattár lesz, de később értekezéseket, leírásokat és könyvismertetéseket is fog közölni. Időnként idegen nyelvű cikkeket is fog hozni s ezzel igyekszik hozzájárulni, hogy a rólunk külföldön elterjedt hibás ismeretek eloszlattassanak. Közlőnye lesz a *Fontes Rerum Transsylvanicarum*-nak, melyről időnként tájékoztatást nyújt s készülő köteteit ismertetni fogja. Történetkedvelők és történetírók alig fogják nélkülözhetni e folyóiratot, amely — a szerkesztőkiadó személye kezesség arra — új és eddig ismeretlen történelmi anyagot fog olvasói rendelkezésére bocsátani. Ajánljuk e folyóiratot egyesek, iskolák és könyvtárak figyelmébe.

Kelemen Albert

(1844—1912.)

Papi családból származott s a hagyományt szerencsés sikerrel tovább vitte. Az ősi örökséget gyarapítva, emelkedik ki külső megjelenésében is tekintélyes alakja.

A székelyek fővárosa közelében születve, Marosszék annyi jogi elemmel telített légkörében s éles és gondos látású atya befolyása alatt növekedik föl, hogy aztán elébb Marosszentkirályon és azután a székely fővárosban legyen az unitárius híveknek tisztelt vallási vezére.

Működésének súlypontja az egyházi közigazgatásra esik s mint a maroskörü hitközségek esperese és az egész magyarországi unitárius egyház közügyigazgatója tisztét példásan tölti be és jogi ismereteit az egyházi törvények újra alkotásánál figyelmet keltő módon érvényesíti.

Éber örökös és a törvények megtartása felett; fokozatos haladás az intézmények fejlesztésében s ehhez tudás és gyakorlati érzék: munkájának és egyéniségének jellemző s el nem muló vonásai; és ezek mellett aztán az elnöki emelvényen vagy a tanácskozók sorában a független, de egyúttal józan nézetkimondás.

Azok közé tartozott, kik bátorsággal, de egyszersmind józansággal küzdenek, nem szakadnak el a régi alaptól, hanem a történelmi múltot építenek tovább.

A szabadelvű egyház, amelynek tagja volt s amelynek mindenekfelett szervezeti formáit segített javítani és szilárdítani, kegyelettel fogja őrizni az emléket, melyet szabédi születésű Kelemen Albert több évtízre terjedő munkásság után hátrahagy.

KÜLÖNFÉLÉK.

Fekete Gábor főgondnok kitüntetése. Mint a legutolsó pillanatban a napilapokból értesülünk, a király Fekete Gábornak, a kolozsvári kir. ítélőtábla elnökének a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot díjmentesen adományozta. Ez a magas kitüntetés a főgondnok úrnak a magyar igazságügy terén szerzett kiváló érdemei elismerését jelenti ugyan, de azért kétségtelen, hogy a királyi elismerés sugara fényt vet arra a diszes méltóságra is, melyet a főgondnok úr az egyházban mindnyájunk örömeire és megelégedésére elfoglal. Most nincs terünk, hogy a főgondnok úr kiváló érdemeit csak vázlatosan is méltathassuk. Nem az ősök történelmi neve és hadban szerzett érdemei, hanem az egyének egy mindig merészebb íveléssel emelkedő pályán, fényes tehetséggel és lankadni nem tudó munkabírással kivívott személyes sikerei terelték az uralkodó figyelmét erre a szerény emberre, kinek érdemeinél csak szerénysége és szeretetreméltósága nagyobb. S nem vagyunk bizonyosak afelől, vajjon e pár sor nem fogja-e bántani szerénységét. Ez a szándék mindenestre távol áll tőlünk, mert célunk e néhány sorral csak az volt, hogy kitüntetése alkalmával örömlünknek nyilvánosan is kifejezést adjunk s azt kívánjuk a kegyelmes úrnak, hogy Isten éltesse sokáig a közügyek előbbvitelére, csa'ádjá boldogítására s egyházunk büszkeségére. Ad multos annos!

Foerster szociális pedagógiája. Foerster, a zürichi egyetem nagyírú protestáns tanára, a budapesti szociális misszió-társulat felkérésére hét előadást tartott különböző pedagógiai kérdésekről, melyekben kidomborodik az ő erkölcsbölcseleti világnézete. Foerster is azt tartja, amit annak idején Rousseau állapított meg, hogy „a modern kulturnépek erkölcsi érettsége nem áll arányban értelmi érettségükkel.“ „A külső természet adományai és erői fölött való hatalmunkkal nem haladott párhuzamosan emőeri természetünk állati részének leküzdése“ Korunk nagyon anyagias, csak a földiekben keresi minden boldogságát s a lélek nyugalmáról és boldogságáról, az eszményekről megfeledkezik.

A nevelés célja és feladata, hogy az embert fölemelje a föld porából, helyreállítsa a harmóniát s a lélek belső nyugalmát. Egyik előadásában a Comte és Herbert Spencer túlságosan absztrakt, igen merev és száraz bölcseleti erkölcsstanával szemben a keresztény erkölcsant veszi védelembe. Ama bölcseleti erkölcsantok kiábrándították s azért a modern tudománytól a Krisztushoz tért vissza, hívő keresztény lett. Comte a tagadott istenség helyébe odaállította imáandóul *az emberiséget*, amely fogalom tele van ellenmondá-

sokkal. Nietzsche ledöntvén az istent trónjáról, elveszítette lelke nyugalmát s beleőrült. Azért korunk legfontosabb teendője, hogy a keresztény vallástól elszakadtakat visszavezesse a kereszténységben kifejeződő legmagasabb s boldogító és megnyugtató világnézetre.

Az erkölcsi nevelésnél azt kell megértetnünk és átéreztetnünk az ifjúsággal, hogy legszebb és legnemesebb győzelem az, ha önmagunkat, saját nemtelen indulatainkat és szenvedélyeinket győzzük le, fékezzük meg; nemesebb az, ha ellenségeinknek megbocsátunk, mintha bosszút állunk rajta.

Az iskolában a fegyelmezés célja legyen a megelőzés, ne a megtorlás. Ne kívülről erőszakoljuk rá a gyermekre a rendet, hanem győzzük meg, hogy belső hajlamból kell engedelmeskedni, amit szigorúan megkövetel Foerster, mert csak ezzel lehet majd nagy korában szenvedélyein és indulatain úrrá. Foerster tehát nem esik túlzásba. A büntetést a régi kegyetlen formáiban elítéli ugyan; de nem tartja egészen eltörrendőnek, amint sok modern pedagógus — a másik szélsőségben járva — hirdeti; hanem a kor szellemének megfelelő humánus módon tartja alkalmazandónak.

Az egész előadásán végig vonul az a felfogás, hogy egyedül a vallásos világfelfogás teheti az életet összhangzóvá, nyugalmassá, kellemessé az emberre s ebből aztán következik az is, hogy a vallás nem „magánügy“, mint a szociáldemokraták és a materialisták hirdetik, hanem az élet alapja és a társadalom fenntartó elve.

Unitárius tanárok értekezlete. Az unitárius tanárok ez évi értekezletüket Kolozsvárt tartották május 30-án a kollégium dísztermében Csifó theol. int. dékán elnöklése mellett a kolozsvári és székelykeresztúri tanárok teljes számú jelenlétében. Dr. Kiss Ernő a régi és új középiskoláról értekezett. cáfolni igyekezvén azokat a vádakot és szemrehányásokat, melyekkel a modernnek, az „intellectual“-ek a régi középiskolát illetik. Aztán vázlatosan ugyan, de elmésen és szellemesen megrajzolta képét annak a középiskolának, amely gondolata szerint a mai iskola helyét fogja jövőben elfoglalni. Péter Lajos alapos tanulmányokra épített széles történelmi háttérrel világította meg az évvégi osztályvizsgálatok kérdését és Kovács Kálmán a középiskolai új rendtartást ismertette, főképp azon pontjaiban, melyekben a régitől lényegesebben eltér. Sándor János felolvasását a középisk. zenei oktatásról az idő előrehaladottsága miatt le kellett venni a napirendről s a jövő évi értekezletre halasztani. Az értekezletet a kollégium konviktusában közebed fejezte be, melyen a főtiszt. püspök úr és Gál Jenő felügy. gondnok úr is jelen volt.

Kerületi ifjúsági tornaverseny Kolozsvárt. Az ifjúsági tornaverseny jun. 1. és 2. napjain, gyönyörű időben, szép sikerrel, teljes rendben folyt le. A kolozsvári, nagyszabeni és nagyváradai tankerületekből összesen 28 intézet vett részt, mintegy 1200 tanulóval. Jun. 1. d. e. és d. u. voltak az előmérkőzések és versenyek, jun. 2-án d. e. a próba, d. u. a verseny tulajdonképeni ünnepélyes része. 9—10 ezerre teszik a sporttelep nézőközönségének számát. Az ifjúság a nagy kaszánya udvarán gyülekezett s az oszlopok sorrendjében

vonult át a városon, ki a sporttelepre. Impozáns látványt nyújtott a felvonulás és a közös gyakorlatok, melyeket meglepő pontossággal végeztek. Megható volt az ünnepély elején és végén a honvéd zenekar kísérete mellett *Rietly Károly* r. kath. főgimn. igazgató vezetésével a himnusz és szózat, melyet az egész ifjúság kalap levéve énekelt. Kolozsvár város első díját, egy értékes zászlót, a verseci áll. főreáliskola, a rendezőbizottság második díját, egy gyönyörű ezüst babérboszorút, a békési ref. főgimn. a kolozsvári egyetemi atlétikai klub harmadik díját, egy értékes dísztárgyat, a nagyenyedi ref főgimn. nyerték. Ezen kívül a versenybírótság mintegy 100 drb. ezüst, 200 drb. bronz-éremet és 40 drb. elismerő oklevelet osztott ki az egyes győztes tanulóknak és intézeteknek. A rendezőbizottság elnöke Fekete Gábor táblai elnök, alelnöke Kuncz Elek tanker. kir. főigazgató, az alelnök helyettese dr. Gál Kelemen, főtitkára dr. Kiss Ernő, titkára Rázsó Ferenc volt. A közös szabadgyakorlatokat László Gyula tornatanár vezette.

A verseny jövedelméből a benne részt vett idegen tanulók élelmezési költségeit is vissza lehetett téríteni

A mi intézetünk 40 tanulóval vett részt, akik a mintacsapat bemutatásával és a füleslabdában két izben nyert győzelmükkel az intézet részére elismerő oklevelet nyertek. Az egyes egyéni versenyekben mászásban, függeszkedésben és súlydobásban hatan nyertek érmeiket.

A hódmezővásárhelyi templomszentelésről. Kötelességünk megerősíteni azt, minek a tudósításokból végső eredményképpen le kellett szűrődnie minden olvasó előtt: az ünnepély szép lélekemelő volt. És, akarjuk hinni, fontosságban messze kiható, impozáns is volt. Persze unitárius fogalmak szerint. Nekünk, akik ez országban százezren sem vagyunk, úgy látszik, a számunkkal imponálnunk nem igen lehet. Különösen éreztük ezt akkor, mikor alig ötvened magunkkal szálltunk ki a vonatból s álltunk a nagy készüllettel, díszhintóval, kocsikkal, lovasbandériummal kirukkolt polgármester elé. Annyit méltán el lehet várni, hogy ilyen alkalomra legalább a körök espereseiket, gondnokaikat elküldjék s magukat illendőképen képviseltessék. Ehelyett mit láttunk? Tuladunáról egyetlen ekklézsiából megjelentek négyen, a keresztyúri körből, vagy tízezer unitárius közül megjelent egy ember. Negyvenezer református egyetlen városban és ötven unitárius, akiket érdekel az alföldi misszió ügye!

A számunkkal hát nem erősen imponáltunk. Igen az önrzétünkkel. Nem kis önrzettel hangoztattuk prédikációkban is, felolvasásban is, hogy bár a múltban sokat szenvedett a mi egyházunk más felekezetektől, akik kevésbé tisztán hirdették az evangéliumot, mint mi, a villongások már kialudtak. a zivatarok elültek s jelenleg a mi templomunk a vallási szabadelvűség diadánának kézzel fogható jele; hogy a mi vallásunk a természetes józan ész vallása, a modern szociális áramlatokkal egyedül megbirkózni tudó tiszta hitvallás; hogy miénk a jövő s más ilyen dolgokat, amik mind szépek is, igazak is, de amiket, tudja isten, mégis jobban szeretünk volna hallani nem unitáriusoktól. Hallottunk azután alföldi unitáriustól olyan dolgot, amit még kevésbé szeretünk hallani. Egy mezőberényi atyánkfia nem hivatalosan, hanem csak úgy szűr alatt, séta közben elmondta, hogy Mezőberényben ma már csak az ő familiája

szín unitárius. A többiek visszatéregettek, az öregek kidőltek, gyermekeik, kik már a mozgalom megindulásakor öt évesek elmúltak volt, nagy korukban elmulasztották az áttérést s így a szépen megindult unitárius mozgalom már maholnap el is végződik.

Az elhangzott szép beszédek nem akarjuk ismertetni. Terünk sincs rá, de meg bizonyyára majd megjelennek s akkor kiki meggyőződhetik, hogy minden tekintetben jól sikerültek

Igen jó gondolat volt a rendezőség részéről, hogy szereplésre lehetőleg odavaló volt papot kértek meg. Így legalább szemünkkel láthattuk, hogy aránylag rövid idő alatt milyen szép számban hivataloskodtak ott. Pedig az ott fungált papok közül még egy páran kimaradtak a szereplésből. Denique nyilvánvaló, hogy a hódmezővásárhelyi papi állás eleddig csak afféle teologusi előpróba, olyan tránzitó papság volt. Az a papi állás, amelyre minden áldozatok árán higgadt, súlyos embert kellett volna állítani. Most úgy tetszik nekünk, olyan van ott. Eleven bizonyysága ennek a templom, melynek létrehozásában az odavaló Mecenás mellett ő fáradozott és tett legtöbbet. Ismételjük, az ünnepély szép és lélekemelő volt. Büszkeséggel szemléltük mi is a csinos, barátságos templomot. Lelkesedtünk a hatásos beszédeken, vivatoztunk a fényes banketten elhangzott lelkes köszöntőkön. Hanem annyi idő multán megláttuk az ünnepély fényéből lassacskán kiváló árnyékokat is s arra a figyelmet föl hívni kötelességünknek tartottuk. (ma.)

A lelkészi fizetésekről állami rendezésről. Teleszky János p. ü. m. a főrendiház jún. 17. tartott ülésén Antal Gábor kérdésére válaszolva, a lelkészi fizetések rendezéséről a következőleg nyilatkozott: «Ami a lelkészeknek adandó családi pótlékot illeti, melyet Antal Gábor püspök kívánt, a kormány a kérdést ezen módon nem oldhatja meg. A kormány a lelkészek helyzetét korpótlékok által akarja megjavítani és pedig azok a lelkészek, akik ez időszertint 1600 korona kongruakiegészítésre igényt tarthatnak, öt évi szolgálati idő után 400 korona pótlékot, további öt év után megint 400, azután pedig három ízben öt évenként 200 korona pótlékot fognak kapni, úgy hogy fizetésük 25 éves szolgálati idő után 3000 koronát fog kitenni. A kormány szándéka az idevonatkozó törvényjavaslatot szintén ebben az évben benyújtani, sőt tervbe van véve, hogy az első 400 koronás korpótlék a lelkészeknek visszamenőleg 1912. évi január 1-étől fizetessék ki. 1913. évi január 1-én tehát azok a lelkészek, akik tíz évnél hosszabb szolgálati időt tudnak kimutatni, 800 korona pótlékot fognak kapni. Mindez az állami háztartást rendkívüli módon terheli meg. Ezzel az állam teljesítési képességének határát értük el és lehetetlen az ország jelenlegi gazdasági viszonyai között ezen jelentékeny adóemelés nélkül túllépni »

Népiskolai végbizonyítványok. Gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter nagyfontosságú rendeletet bocsátott ki az elemi és ismétlő iskolai végbizonyítványok és törzskönyvek mintáiról. A rendelet tulajdonképpen végrehajtása az Apponyi-féle népiskolai törvénynek, s ezért figyelmet érdemel, mert a nemzeti álláspontot juttatja érvényre.

A rendelet az elemi iskolák végbizonyítványainak és törzskönyveinek mintáiról intézkedik és ezeknek a mintáknak használatát szigoruan elrendeli. A törzskönyv a tanulók és szüleik neveit, a tanuló személyi adatait, vallását, anyanyelvét, egyéb nyelvismeretének adatait, előmenetelének osztályjegyeit tartalmazza s végül arra a kérdésre ad feleletet, hogy az Apponyi-féle népiskolai törvénynek, az 1907: XXVII. törvénycikk 19-ik paragrafusának, a tanuló megfelel-e, azaz ki tudja-e fejezni gondolatait magyar nyelven élőszóban és írásban? Fontos rendelkezés, hogy a nem magyar iskolák szintén kötelesek magyar szövegű bizonyítvány-mintákat használni s e bizonyítvány-mintáknak semmiben sem szabad eltérniök a rendelet által előírt mintától.

A rendeletet a miniszter az összes egyházi főhatóságokhoz, valamennyi közigazgatási bizottsághoz, tanfelügyelőhöz és tanfelügyelői kirendeltséghez, úgyszintén a fiemei kormányzóhoz intézte.

A Titanic katasztrófája. Olvasóink kivétel nélkül értesültek arról a rettenetes katasztrófáról, amely miatt másfél ezer ember ápr. 15-én éjjel a tenger hullámaiban lelta halálát. Nem a hirszolgalat a célunk e néhány sor idevetésével, hanem csak az, hogy mi is kifejezést adjunk a fájdalom érzésének, amely a kulturvilág szívére a hir hallatára megdobogtatta. A lapok hirdetése szerint az összeütközés oka az volt, hogy a hajó jéghegybe ütközött. A hajó kapitányát — állítólag — nagy jutalom ígérésével kecsgették, ha a gyorsasági rekkordot megjavítja. Ő persze a rövidebb, de a veszélyesebb utat választotta. Aztán, hogy olyan kevesen menekültek meg, annak oka az volt, hogy nem volt elég mentő csónak. Megrázó, de szívet felemelő jelene-tek is játszódtak le menekülés közben. A hősi önfeláldozásnak, a keresztény szeretetnek példái tárulnak fel szemeink előtt, a kegyetlen és brutális önzés és üzlet jelenetei mellett. Az a törvényszék, amely a nagy katasztrófa okozóit akarja kideríteni, a tényeken nem fog változtatni — sajnos — semmit. De működése nem lesz sikertelen, ha az embereket arra fogja eszméltetni, hogy az emberi életet nem lehet közönséges üzletemberek lelkiismeretével mérni.

Kormányképviselő. A kolozsvári unitárius főgimnázium érettségi vizsgálataira kormányképviselőül a vallás- és közoktatási miniszter *dr Vass Miklós* kaposvári áll. főgimn. tanárt, intézetünk volt növendékét, küldötte ki. Érettségire jelentkezett 36 tanuló, közöttük 1 leány. Éretteknek nyilvánítottak *jelesen 6, jól 11, egyszerűen 15.* 4 tanuló egy-egy tárgy szeptemberi javító vizsgálatra utasítottatott. A szóbeli vizsgálat jun. 24—28. napjain tartott. Bárá Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnok úr 200 K jutalmát Engel Rudolf, 50 K jutalmát Benedek Gábor nyerte el.

Tanáraink előléptetése. A felekezeti tanárok 1912. évi státuszrendezése — amint illetékes tényezők ismételten megígérték — megtörtént. Hálával kell megállapítanunk ezt, mert az eddigi előléptetéseknél a felekezeti tanárok az államiakkal szemben hosszabb-rövidebb idővel hátrányban voltak. Most az előléptetés 1912. évi jan. 1-től történt, miként az államiaknál. Gál Kelemen dr., a kolozsvári főgimn. igazgatója a VI., Pap Mózes, a székelykeresztúri gimn. igazgatója a VII. fiz. osztályba soroltattak 1911. jul. 1-től. Mint tanárok előléptek a VII. fiz. osztályba: Nagy Gyula, dr. Nyiredy Géza, dr. Gál Kelemen, Pálfi Márton, Hidegh Mihály kolozsvári, Pap Mózes székelykeresztúri; a VIII. fiz. osztályba dr. Barabás Ábel kolozsvári és Szentmártoni Kálmán székelykeresztúri tanárok.

Unitáriusok ünnepe Teme-várt. A *Délmagyarországi Közlöny* máj. 30. számából vesszük át a következő tudósítást:

A temesvári református egyház nagynevű lelkipásztora: Szabolcska Mihály testvéri szeretetének és a testvéregyház előzékenységének köszönhetik a Temesvár és vidékén lakó unitáriusok, hogy pünköst hétfőjén olyan magaslatos, lelket-szívet fölemelő istentiszteletben lehetett részük, mint aminőt a Budapestről hívei körébe érkezett Józán Miklós unitárius esperes szolgáltatott a református templomban.

A Temesvárott végbement konfirmációt és úrvacsorát prédikáció előzte meg és a templomot megtöltő halgatóság, az unitáriusok és reformátusok kitünőségei és más felekezetűek áhitattal fogadták az unitárius hit hívatott hirdetőjének magas szárnyalású és fordulatokban gazdag, egyházi és világi bölcséleten fölépült prédikációját.

Saját szavai varázslatos erejétől átszellemülten állott a református templom szószékén Józán Miklós, mint az Úr szolgálja és hirdette az ígét, gyújtott tüzet a halgatóság szívében.

Egy rég elnémult barangot kell megkongatnom — emigyen kezdte Józán Miklós szentbeszédét. Több mint háromszáz és egynehány esztendeje, hogy az unitárius szózat Temesvárott politikai és más üldözések miatt elhangzott Isten áldását kérte e szent hajlékra, ezen templomra, — amelyet az igaz testvéri szeretet engedett át és ahonnan úgy érzi, közelebb van Istenhez, — az egybegyűltekre és az egész városra.

Prédikációjában a szent lélek erejének jelentőségét bizonyította. Azt az erőt, amely legnagyobb mértékben Krisztusban munkálkodott, amely ott lakozott az apostolokban és él mindazokban, akik az anyaszentegyházat vallják. Az anyaszentegyházat, amely nem kinőtt, kitermett fa, amelynek száraz galya, egy-egy fonnyadt levele van, hanem amely új hajtásokat mutat, új erőt ad, amelyből ujjászületünk. Amelyet táplálni kell s melynek örökzöld koronája az eget érinti, az Istent, ahonnan minden tudás, erő, érzés és akarat árad. Az anyaszentegyházat, amelyért Krisztus vére folyt, amelyért keresztények ősei annyit szenvedtek. Egyik kézben a karddal, a másikban a kereszttel. És küzdeni, hódítani kell ma is. Nem elég megnyugodnunk a terebélyes fa árnyékában, hanem új erőt merítve harcolnunk kell, nehogy visszaszorítottassunk, nehogy kiverjenek sáncainkból.

A külső világ mozgalmái, az új megismerések nem irányíthatják ugyan az egyházat, de az egyház nem zárkozhatik el azok elől. Az egyháznak haladnia kell. A világi bölcseséget meg kell ismernie és az egyháznak az élet szövevényes útjain biztosan kell járnia. A hasznosat befogadnia. Új erőt gyűjteni. Hiszen az egyház elsődrendű feladata a tanítás, tehát többet kell tudnia azoknál, akiket tanítani akar. Nagy hévvel hirdette a testvéri szeretetet, az összetartozandóság érzetét, amely még nem érelett el és ma is befejezetlen műve a reformáció bajnokainak.

Hiszen nem lehet — úgymond — az anyaszentegyháznak csak az egyik felekezet igaz gyermeke, mert egy anyának egyforma gyermekei vagyunk, csak igaz hittel a szívében közeledjünk feléje. Amint hogy nincsen anya, aki csak egyik gyermekét tanítsa járni, amint nincsen anya, aki csak egyik gyermekének szegjen kenyeret, mint nincsen anya, aki beteg gyermeke fonyadt ajkára új életet ne csókolna, úgy Krisztus Urunk és Mesterünk is mindenkit az ő varázslatos körébe fogad, aki igaz lélekkel, szeretettel és hittel a szívében hirdeti az ő tanait. Az anyaszentegyháznak nem lehetnek kitagadottjai, mert ha lennének ilyenek, megtagadnám az anyaszentegyházat. De nincsenek és nem lehetnek. Mert általa újjászületünk. Mert az anyaszentegyház főemel. Hangulatot áraszt. Életet, új erőt ad. Ideálokat termel. A festő fest, mert festenie kell, a szobrász a nyers anyagban megtalálja az izmokat, lelket, szívet, érzést visz alkotásába. Tehát járuljunk az anyaszentegyházhoz, folytassuk ott, ahol az ősök elhagyták. Terjesszük a szeretetet, vigyük be az életbe a szív melegét. Legyünk készek a legnagyobb áldozatra. És ne higgyük, hogy ma nem úgy érezzük, mint az első keresztyének. Ma is halljuk jó érzéssel a zuhogó szél zenéjét, látjuk a kettős tüzes lángnyelveket azok feje fölött, akik a testvériséget, a szeretetet hirdetik. Szálljon a szívekbe ez a lelkierő, amely visszatükröződik az élet minden viszonylatában, munkáinkban, tetteinkben. És nemcsak az ünnepnapokon, a hétköznapiakon is, amikor emberi testünk a föld porával érintkezik ugyan, de lelkünk a magasságban, tündöklő csillagborította égben jár.

Ezután a konfirmációt és az úrvacsorát ismertette. Lelki nagykorúsításnak nevezte a konfirmációt, amikor ime először lépnek az Úr asztalához, amikor az anyaszentegyház, amely eddig a keblén melengette gyermekeit, most szárnyaikra bocsátja ifjú híveit.

Majd dr. Barabás Ábel tanárt kérte fel, hogy kérdezze ki a jelentkezőket a szükséges tudnivalókról. A hét jelentkező meglepő készséggel felelt a feltett kérdésekre és meggyőződéssel a hit mellett tettek tanúságot.

Az úrvacsora kiosztásánál különösképen megkapó volt ama pillanat, amikor Szabolcska Mihály, aki 35 hívőnek a kiosztást együtt végezte az unitárius pappal, odalépett az Úr asztalához és a két pap egymásnak nyújtotta a kenyeret és bort.

Az istentisztelet mély hatással volt a hallgatóságra. Végül Józán Miklós Isten áldását kérte az egybegyűltekre, akik lelki megnyugvásra sereglettek ide, minden templomra, minden házra, az egész városra, a felséges királyra és fenséges családjára, a hazára s szeretett nemzetünkre.

Istentisztelet után az unitárius hívek Szabolcska Mihálynál tisztelegtek és itt dr. Barabás Ábel állami főreáliskolai tanár mondott szép szavakban köszönetet Szabolcskának a templom átengedéseért.

Amikor az apostolok Krisztus elé járultak — mondotta Barabás — Krisztus csak ennyit szólt: szeretlek! A temesvári református egyház költő-papja igaz szeretetének adta tanujelét, amikor nekünk hajlékában helyet adott.

A tisztelgést ünnepi ebéd követte a Koronaherceg-szálló külön termében, ahol számos felköszöntő hangzott el. Elsőnek dr. Barabás Ábel üdvözölte a hívei sorába ide. zarándokolt Józán Miklóst. Azután Józán Miklós a temesváriak hírneves költő-lelkészét: Szabolcska Mihályt ünnepelte me'eg és fenkölt szavakban, mire Szabolcska Mihály válaszolt költői lendületű, lélekemelő beszédben.

Ezzel az unitárius egyház emlékezetes temesvári pünkössti-ünnepsége véget ért . . .

Józán Miklós a délután folyamán Török Sándor és Létay László kíséretében dr. Glattfelder Gyula róm. kath. megyés püspöknél, dr. Létics György gör. kel. szerb püspöknél, Bohus Károly ág. evangélikus lelkésznel és dr. Drechsler Miksa főrabbinál leadta a névjegyt, e-te pedig Aradra jutott.

Zoványi Jenő sárospataki tanár rehabilitálása. Zoványi Jenőt, a reformátusok egyetemes konventi bírósága az ellene emelt vád alól fölmentette s a perköltségekben a tisztáninneri ref. egyházkerületet marasztalta el. Az egyházkerület tavaszi közgyűlésén ez az ügy újból mozgásba hozta a kedélyeket. A közgyűlés hosszú és szenvedélyes vita után Fejes István püspök kérő szavaira, hogy fojtsák el a háborgó indulatokat s hajtsák végre a konvent ítéletét, tudomásul vette ugyan a fölmentő ítéletet s Zoványi tanári ítélményeit kiutalta az ítélet meglozatala napjától; de a kérdés kényesebb része az, hogy a Zoványi tanszékét az egyházkerület már betöltötte s amint az egyik felszólaló a közgyűlés folytonosan megújuló, zajos tetszésnyilvánításai közben kifejtette, a kerületnek nincs oka, hogy eltérjen a Zoványi al szemben elfoglalt eddigi álláspontjától. Hogyan fogják megoldani ezt a sok port fölvert kérdést, most még nem látható; de úgy tetszik, hogy aktái még nincsenek lezárva s az ügy még sok szenvedélyes vitát fog fölidézni.

A Verein für religiöse Erziehung ápr. 12-13 án tartotta Bonnbán ötödik közgyűlését. Mayer Arnold zürichi tanár a konfirmációról tartott előadást. A gyűlés élénk helyeslése után egyhangúlag hozták a következő határozatot:

A „Verein für religiöse Erziehung“ ötödik közgyűlése kimondja, hogy a konfirmációi ünnepély jelenlegi formáját elvileg meg kell változtatni, hogy az egyház a hazugságra való kényszerítés gyanujától megszabaduljon és hogy a vallásos nevelés eredményét sok gyermeknél ne tegye kockára. Legalább annyi szabadságot biztosítani kell, hogy a ma még egyedül előírt apostoli hitforma és hitvallás mellett párhuzamos formulákat is használhasson szabadabb vallomással és életfogadalommal, aminők már most is némely országos egyházközségben be vannak vezetve. De igen kívánatos olyan új formák alkotása, melyek a konfirmációt hitvallás és fogadalom nélkül csupán az oktatás ünnepélyes befejezésének, a hitközség imádságának és a konfirmáltak megáldásának minősítenék

Államsegély a Tanítók Fürdőjének. A tanítók társadalmi gyógyfürdője, üdülő és gyermek nyaraló-telepe létesítése érdekében megindított országos mozgalmat a vallás- és közoktatásügyi kormány is melez érdeklődéssel és pártfogással kíséri. Mint illetékes helyről értesülünk az „Udvarhely-vármegyei Tanítóegylet“ kérése alapján a közoktatásügyi miniszter a május hó 12-én megnyitott Tanítók Fürdője befektetési céljára évi 2000 kor, államsegélyt engedélyezett. A közoktatásügyi kormánynak ezen nagy jelentőségű erkölcsi és anyagi támogatása teljes mértékben biztosítja a gyógyfürdő és üdülő-telep kiépítését. A részvénytársasági szervezkedés eddig elért kiváló eredményeit, az ezen év végéig meghosszabbítani tervezett további részvényjegyzési elhatározás csak fokozza, mert a közeli napokban kibocsátandó új tervezet alapítói, a részvénytőke jelentékeny nagy r.szét már előre biztosították s így a további részvényjegyzésekkel csak a fennmaradó alaptőke részlet biztosítandó.

A gyógyfürdőt a tanítók a legminimálisabb árszabással a székelyudvarhelyi Szejke fürdőn már megnyitották s ennek prospektusa mindenre teljes tájékoztatást nyújt. A fürdő és a részvénytársaság ügyére nézve minden megkeresés Gyerkes Mihály ig.-tanító címére (Székelyudvarhely) küldendő. Látogassuk meg, keressük fel ezen értékes és olcsó hazai (erdélyi) gyógyfürdőt.

Az Országos Ref. Tanár egyesület közgyűlése. Az Orsz. Ref. Tanár egyesület ez évi közgyűlését f. évi máj. 29-én és 30-án Zilahon tartotta. A nagymértékű esőzés éppen Zilah közelében megrongálta a szamosvölgyi vasút pályatestét s az emiatt keletkezett forgalmi zavar sokakat megakadályozott a gyűlésen való megjelenésben.

A közgyűlés a kollégiumi internátus disztermében folyt le. *Dóczi Imre* elnök megnyitó beszédében különösen az újabb magyar költészetnek azon jelenségeire és irányelveire mutatott rá, amelyek már a középiskolai tanulók gondolkodásában is felütik itt-ott a fejüket s amelyek éles ellentétben állanak az iskola elveivel és irányával. Kifejezte azt az aggodalmát, hogy az újabb állami egyetemek létesítése folytán a főiskolai oktatásügy maholnap egészen kiesik az egyház irányító hatása alól s csak a középiskola marad olyan intézményül, *„melynek útján a prof. szellem eleven hatást gyakorolhat nemzeti társadalmunkra“*. De a magyar középiskola jelenlegi állapotát sem találja megnyugtatónak. Számos megérett reform vár régóta a megvalósításra. S a közoktatási kormány a *quieta non movere* elvét követve, vagy a politikai viszonyoktól akadályozva, az értekezletek jegyzőkönyveibe temeti a sürgetett reformokat.

Korunk természettudományi műveltsége, szociális átalakulása s a modern nyelvek irodalmi gazdagsága új tanulmányi irányokat követelnek a középiskolában s ő meg van győződve, hogy ha ez irányoknak megfelelően új típusokat szerveznének, nem kellene a régi tanulmányok megszorításával nemzeti műveltségünk elszegényítésén dolgozni. Így állván a dolgok, most már *lehetetlen új iskolai típusok szervezése előtt elzárkoznunk*, ha kulturánkat gazdagítani műveltségünk forrásait növelni akarjuk. Ugyanaz a gondolat, melyet a referens legutoljára két évvel ezelőtt az unitárius tanárok kolozsvári értekezletén elnöki megnyitójában kifejtett.

Dóczy elnök kikel megnyitója további részében az államkormány amaz eljárása ellen, hogy állami segítséggel r. kath. gimnáziumokat létesít, ami sem a hitfelekezeti egyenjogúság elvével, sem a középiskolai törvénnyel nem egyeztethető össze.

A minden ízében tartalmas megnyitó után szorosán szakszerű kérdések fejtegetése következett, melyekkel a ref. tanárok bizonytságot tettek arról, hogy derekasan kiveszik részüket a magyar kultúra emelésére irányuló munkából.

Gyász hírek. *Kelemen Albert*, marosvásárhelyi és marosszentkirályi unitárius lelkész és marosköri esperes, az egyházi fő- és képviselet tanács tagja ápr. 26-án életének 68., boldog házasságának 31. évében meghalt. Halálát özvegye, Gál Katalin, nyolc gyermeke, kik között 4-en szolgálják mint lelkészek az egyházat, testvére és nagyszámú rokonság gyászolja. Temetése ápr. 28-án volt nagy és előkelő közönség részvételével. A gyászisteniszteletet Ürmösi Kálmán szentgericei lelkész, Vári Albert főgimn. vallás tanár végezték, a sírnál a köri papság nevében Fazakas Lajos nyárádszentmártoni lelkész meghatott szavakkal bucsúzott tőle, akit őszinte tisztelet és nagyrabecsülés és meleg szeretet vett körül; az egyházi képviselőtanács koszorúját dr. Boros György egyh. főjegyző tette le sírjára, meleg emlékezéssel vázolta azt az értékes munkásságot, melyet a megboldogult az egyházi élet és közigazgatás körül kifejtett s azt a tiszteletet keltő és szeretetet sugárzó egyéniséget, mely oly előkelő helyet biztosított neki a szívekben és az egyház közigazgatásában. — *Nagy Albertné*, szül. *Moldvai Boriska* életének 37., boldog házasságának 11. évében hosszas és kínos szenvedés után máj. 22-én Tordán elhunyt. Halálát férje, Nagy Albert számtanácsos, Berci, Ervin, Ernő fiai, Barla Erzsébet nevelt leánya, számos közeli és távoli rokon gyászolja. — *Dr. Borovszky Samu*, a Magyar Történelmi Társulat titkára, a „Századok“ szerkesztője ápr. 24-én rövid szenvedés után elhunyt. Benne a Társulat s a hazai történettudomány kötelességtudó, lelkes és nagyérdemű munkását veszítette el.